

ATATÜRK'ÜN ADANA ZİYARETLERİ

Pınar KAŞ

**Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Prof. Dr. Yavuz ASLAN**

2012

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Pınar KAŞ

ATATÜRK'ÜN ADANA ZİYARETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Yavuz ASLAN**

ERZURUM-2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

15.05/2012

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Atatürk’ün Adana Ziyaretleri” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

15/05/2012

Pınar KAS

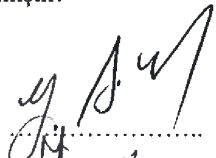
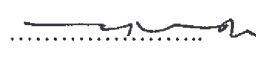
T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Yavuz Aslan danışmanlığında, Pinar Kar..... tarafından hazırlanan
bu çalışma 15. / 05. / 2012.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Türkiye Cumhuriyeti Tarih
Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Yavuz Aslan İmza:
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Yavuz ÖZDEMİR İmza:
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLU İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN CUMHURİYET’İN İLANINDAN ÖNCEKİ ADANA ZİYARETLERİ

1.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ADANA’YA İLK GELİŞİ.....	2
1.2.MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 15 MART 1923 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ	7
1.2.1.Mustafa Kemal Paşa’nınKonuk Olduğu Ev	7
1.2.2.Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’da Karşılması	8
1.2.3.Mustafa Kemal Paşa’nın Türk Ocağı’nı Ziyareti	11
1.2.4.Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’da Halkla Konuşması	17
1.2.5.Mustafa Kemal Paşa’nın Kolordu Komutanlığı ve Ulu Cami’yi Ziyareti...	18
1.2.6. Mustafa Kemal Paşa’nın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sanayi Mektebi ve Hastaneyi Ziyareti.....	19
1.2.7.Mustafa Kemal Paşa’nın İzciler ve Öğretmenler Derneği’ni Ziyareti	19
1.2.8.Mustafa Kemal Paşa’nın Kız Öğretmen Okulu’nu Ziyareti.....	20
1.2.9.Mustafa Kemal Paşa’nın Adana Çiftçileriyle Yaptığı Söyleşi	22
1.2.10.Mustafa Kemal Paşa’nın Adana Esnaflarıyla Konuşması.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN CUMHURİYET DÖNEMİ ADANA ZİYARETLERİ

2.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 13 OCAK 1925 - 14 OCAK 1925 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ	33
2.2. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 17 OCAK 1925 – 20 OCAK 1925 TARİHLİ	

ADANA ZİYARETİ	34
2.2.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'da Karşılması	34
2.2.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocağı'nı Ziyareti	35
2.2.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Memleket Hastanesi'ni Ziyareti	35
2.2.4. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana Ziraat Mektebi ve Topçu Kışlası'nı Ziyareti	36
2.2.5. Mustafa Kemal Paşa'nın Lise'yi Ziyareti	36
2.3. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 16 MAYIS 1926 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ	37
2.4. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 15 ŞUBAT 1931 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ	37
2.4.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'da Karşılması	37
2.4.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocağı'nı Ziyareti	38
2.4.3. Mustafa Kemal Paşa'nın İsmail Habib Sevük İle Yaptığı Söyleşi	40
2.5. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 26 OCAK 1933 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ	43
2.6. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN 19 KASIM 1937 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ	44
2.6.1. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Atatürk Parkı'nı Ziyareti	45
2.6.2. Mustafa Kemal Atatürk'ün Adana Kız Sanat Enstitüsü'nü Ziyareti	45
2.7. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN 24 MAYIS 1938 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ	47
SONUÇ	49
KAYNAKÇA	50
EKLER	53
Ek 1. Cumhurbaşkanlığı Başkâtibi Tefik Bey'in İsmet Bey'e Çektiği, Mustafa Kemal Paşa'nın Adana Yoluyla Dörtöl'a Gideceğini Bildirir Telgraf	54
Ek 2. Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 ve 1925 Yıllarındaki Ziyareti Sırasında Misafir Olarak Kaldığı Suphi Paşa'nın Konağı	55
Ek 3. Suphi Paşa Konağı (Şu Andaki Atatürk Müzesi)	55
Ek 4. Suphi Paşa Konağı'nın Günümüzdeki Restore Edilmiş Hali	56
Ek 5. Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Komutanı İken Yaverleri İle	

Birlikte	56
Ek 6. Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1918 Günü Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı Görevini Liman Von Sanders’den Devraldığı Aynı Gün Liman Von Sanders’i Adana İstasyonu’ndan Yolcu Ederken	57
Ek 7. 15 Mart 1923 Günü Adana’yı Ziyaret Eden Mustafa Kemal Paşa ve Yeni Evlendiği Eşi Latife Hanım’ı Yenice (Tarsus) İstasyonu’nda Karşıl原因 Adanalılar	57
Ek 8. 15 Mart 1923 Günü Adana’yı Ziyaret Eden Mustafa Kemal Paşa’yı Karşıl原因lar Arasında Fransızlar da vardı	58
Ek 9. Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım 17 Mart 1923 Günü Tarsus İstasyonu’nda Karşıl原因lar Arasında Arap Liderlerinden Şeyh Sinusi de Bulunmaktadır	58
Ek 10. 15 Mart 1923 Günü Adana’yı Ziyaret Edecek Olan Mustafa Kemal Paşa’yı Karşıl原因mak İçin Kuruköprü’de Hazırlanmış Bir Zafer Takı Üzerinde “Adana Halkı, Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini Görmekten Bahtiyardır” Yazısı.....	59
Ek 11. Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’yı 3. Ziyaretinde Yeni Adana Gazetesi Muhabiri Ferit Celal Bey, Yüce Önderle Söyleşiyor (16 Mart 1923)	59
Ek 12. Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’ya 3. Ziyaretinin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde Yer Alması	60
Ek 13. 15 Mart 1923 Günü Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’yı Ziyaretinde, Hükümet Konağına Geldiği Sırada Otomobildeyken Çekilmiş Bir Fotoğraf.....	61
Ek 14. 15 Mart 1923 Günü Mustafa Kemal Paşa, Adana Hükümet Konağı’na Girerken Eşi Latife Hanım ve Dönemin Belediye Başkanı Ali Münif Yeğenağa İle Birlikte	61
Ek15. 15 Mart 1923 Günü Saat 16.00’da Mustafa Kemal Paşa, Adana Türk Ocağı Gençlerinin Tertiplelediği Çay Ziyafetinden Çıkarken	62
Ek 16. Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’ya İlk Ziyareti Sırasında Türk Ocağı Hatıra Defterine Yazdıkları	62
Ek 17. Mustafa Kemal Paşa’nın Eşi Latife Hanım’ın Türk Ocağı Hatıra Defterine Yazdıkları	63

Ek 18. 16 Mart 1923 Günü Mustafa Kemal Paşa ve Eşi Latife Hanım, Adana Kolordu Binasından Çıkarken.....	63
Ek 19. Mustafa Kemal Paşa, Ulu Camiden Ayrılırken.....	64
Ek 20. Mustafa Kemal Paşa, Ulu Cami Yanında Sanayi Mektebini Ziyaret Ederken.....	64
Ek 21. Mustafa Kemal Paşa ve Beraberindekilerin, İzçilerin Yemin Törenini İzlerken	65
Ek 22. Mustafa Kemal Paşa, İzçilere Kendi Elleriyle Diplomalarını Dağıtırken..	65
Ek 23. Mustafa Kemal Paşa'nın Kız Öğretmen Okulu'nu Ziyareti.....	66
Ek 24. Çiftçiler Birliği Derneğinin, Mustafa Kemal Paşa'ya Hediye Ettiği Altından Yapılmış Minyatür Bir Saban	66
Ek 25. Mustafa Kemal Paşa, 17 Ocak 1925 Günü Adana'ya Geldiği Sırada.....	67
Ek 26. Mustafa Kemal Paşa, Adana'da Zirai Alet Sergisini İzliyor.....	67
Ek 27. 20 Ocak 1925 Günü Adana'da Şehir Meclisi'nin Oy Birliği İle Verdiği Kararla Mustafa Kemal Paşa, Adana Hemşerisi Seçiliyor	68
Ek 28. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana İstasyonu'nda Karşılması (16 Şubat 1931).....	68
Ek 29. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ocak 1933 Günü Adana'da Kazım Özalp ve Damar Arıkoğlu İle Beraber	69
Ek 30. Mustafa Kemal Paşa, Misafir Kaldığı Fahri Uğurlu'nun Evinden Çıkarken (28 Ocak 1933).....	69
Ek 31. Mustafa Kemal Paşa, Adana Kız Enstitüsü'nden Ayrılırken	70
Ek 32. Mustafa Kemal Paşa, Adana Kız Enstitüsü'nde Öğrencilerle Birlikte (19 Kasım 1937).....	70
Ek 33. Adana'da Trenden İndiği Sırada (24 Mayıs 1938)	71
Ek 34. Mustafa Kemal Paşa'nın Son Gelişinde Adana'da Çektirdiği Bir Fotoğraf (24 Mayıs 1938).....	71
Ek 35. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana Belediye Parkı'nda Adana'ya Son Bakışı (24 Mayıs 1938)	72
ÖZGEÇMİŞ	73

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ATATÜRK'ÜN ADANA ZİYARETLERİ****Pınar KAŞ****Danışman: Prof. Dr. Yavuz ASLAN****2012- Sayfa: 73+ VIII****Jüri: Prof. Dr. Yavuz ASLAN****Yrd. Doç. Dr. Yavuz ÖZDEMİR****Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLU**

Kurtuluş Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin maddelerine dayanarak işgal edilen Adana'dahalk, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde örgütlenmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Adana'ya Türklerin var olması gerektiği bilincini aşlamak ve aynı zamanda güçlü bir devlet kurma planıyla gelmiştir.

Atatürk, Cumhuriyet'in ilanından önce iki kez, Cumhuriyet döneminde ise yedi kez olmak üzere dokuz kez Adana'ya gelmiştir. Ziyaretlerin bazıları uzun sürmüş bazıları ise bir günlük ziyaretlerdir. Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra yapmış olduğu ziyaretlerin amacı ise halkın fikrini almakve inkılâp hareketlerini başlatmak için olmuştur. Atatürk Cumhuriyetin ilanından önce Adana'ya ilk olarak Yıldırım Orduları Grup Kumandanı göreviyle gelmiştir. Kaldığı süre içerisinde Türk Milletinin durumunu İstanbul Hükümeti'ne bildirmiştir. 1923 yılındaki Adana ziyaretinden kısa bir süre önce Latife Hanım'la evlenmiş ve eşiyle ilk gezisine çıkmıştır. 1923 yılı gezisinde, Türk Ocağı'nı ziyaret etmiş eşi Latife Hanım'la Türk Ocağı hatıra defterine duygularını yazmışlardır. Belediye'nin düzenlediği akşam yemeğinde Atatürk çiftçilerle sohbet etmiştir. Daha sonra Kolordu, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Hastane, Ulu Cami, Sanayi Mektebi ve Öğretmenler Derneği'ni ziyaret etmiştir. Esnaf Cemiyetleri Birliği'nin Adana Türk Ocağı'nda verdiği çay ziyafetinde bulunmuştur.

Cumhuriyet dönemi gezisinin ilki 13 Ocak 1925 tarihli ziyaretidir. Bu tarihte Atatürk, kendisine 5 Ocak 1925 yılında Adana Belediyesi tarafından verilen hemşerilikunvanını kabul etmiştir. Burada bir gün kalarak Dörtöl'a gitmiş 17 Ocak 1925 tarihinde tekrar Adana'ya dönmüştür. Adana'da kaldığı süre içerisinde Ziraat Mektebi, C.H.P, Erkek Lisesi, Kız ve Erkek Öğretmen Okullarını ziyaret etmiştir.

16 Mayıs1926 yılında Adana'da bir gün kalarakBelediye, Vilayet, Halk Partisi ve Türk Ocağı'nı ziyaret etmiştir.

1931 yılındaki ziyaret üç gün sürmüştür. Türk Ocağı'nda Türkçenin kullanımı konusunda konuşma yapmış, bölgenin ekonomik durumuyla ilgilenmiş, İsmail Habib Sevük'le sohbet etmiştir.

Atatürk, iki yıl sonra 25 Ocak 1933 yılındaki ziyaretindeise; C.H.P merkezinde Türk dilinin önemi üzerinde durmuştur. Sanayinin gelişimi ve sulama konularına dadeğirmiştir. Kanara Mezbahanesi'ni gezmiştir.

1937 yılında ilk olarak Atatürk Parkı'nı ziyaret etmiş, Kız Sanat Enstitüsü'nde tarih ve moda dersine katılmıştır. Son ziyareti ise 24 Mayıs 1938 yılıdır. Bu ziyaretin asıl amacı ise Hatay'ın anavatana katılması için sürdürdüğü girişimlerdir.

Anahtar Kelimeler: Adana, Atatürk'ün Adana Ziyaretleri, Adana Türk Ocakları.

ABSTRACT**MASTER THESIS****ADANA VISITS OF ATATURK****Pınar KAŞ****Advisor: Prof. Dr. Yavuz ASLAN****2012- 73 + VIII pages****Committee: Prof. Dr. Yavuz ASLAN****Ass. Prof. Dr. Yavuz ÖZDEMİR****Ass. Prof. Dr. Cemil KUTLU**

The public in Adana which was under occupation based upon the Armistice of Mondros signed at the end of the Turkish War of Independence have began to be organized under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. Mustafa Kemal Pasha came to Adana for imposing the idea that Turks should continue being there with a plan on establishing a strong country.

Ataturk has visited Adana nine times in total; twice before the declaration of Republic and seven times in the Republic period. Some of his visits ended shortly but some took longer. The purpose of his visits following the victory of The War of Independence was to get the idea of public and to give start for revolutions. Before the declaration of Republic, Ataturk came to Adana at first time when he was the Group Commander of Yildirim Army. During his stay, he has been informed the Situation of Turkish Nation to the Istanbul Government. He was married with Latife Hanim a short time before Adana visit in 1923 and made his first journey with his wife. In his travel in 1923, he has visited Turk Hearths and written his emotions to the memory note-book of Turk Hearths with his wife Latife Hanim. Ataturk came together with farmers during the dinner organized by the Municipality. He has visited Color, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Hospital, Ulu Cami, Industry College and Teacher's Union. He has also been in Tea-party in Adana Turk Hearths organized y the Tradesman Associations.

The first visit in the Republic period is the one in January 13, 1925. In this date, Ataturk has accepted "Citizenship" given by the Adana Municipality in January 5, 1925. He spent the night in Adana and went to Dortyol next day and became back to Adana in January 17, 1925. During his stay in Adana he has visited Agricultural School, The Republican People's Party, Men High School and Women and Men Teacher's Schools.

Ataturk has stayed a day in Adana in May 16, 1926 and has visited the Municipality, Governor's Office, The Republican People's Party and the Turk Hearths.

His visit in 1931 took three days. He has made a speech on the use of Turkish language in the Turk Hearths and make surveys on economical situation of the region and talked to İsmail Habib Sevik.

After two years Ataturk has visited Adana in January 25, 1933. He has shared his ideas on significance of Turkish language in the Centrum Building of the Republican People's Party, and also talked on industrial developments and irrigation. He has also visited Kanara Slaughterhouse.

In 1937, he has visited Ataturk's park firstly, and attendant history and fashion lectures at the Woman Art Institute. His last visit was in May 24, 1938. The main goal of his visit was related to the joining of Hatay to the mother country.

Key Words: Adana, Adana visits of Atatürk, Adana Türk Ocakları.

KISALTMALAR

A.K.D.T.Y.K.	: Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
A.K.M.	: Atatürk Kùltür Merkezi
A.T.A.M	: Atatürk Araştırma Merkezi
B.C.A	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
C.H.P	: Cumhuriyet Halk Partisi
H.T.V.D	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
M.E.B	: Milli Eēitim Bakanlıēı
M.E.M	: Milli Eēitim Mùdùrlùēù
s	: Sayfa
S	: Sayı
T.A.V.	: Tarih Araştırmaları Vakfı
T.T.K	: Tùrk Tarih Kurumu
TBMM	: Tùrkiye Bùyük Millet Meclisi
TİTE	: Tùrk İnkılâp Tarihi Enstitùsù

ÖNSÖZ

Kurtuluş Savaşı yıllarında Türk Ulusunun var olma mücadelesi verdiği topraklarda, Atatürk Milli Mücadele Ruhunun doğuşuna ve hürriyet fikrinin oluşumuna önderlik etmiştir. Bu topraklarda başlayan Milli Mücadele davasında Ulu Önder halkı ile bütünleşmiş geleceği görmüştür. Türk Milletinin bağımsızlığa düşkünlüğü ve azmi karşısında düşman tutunamamıştır ve bağımsızlık mücadelesi zaferle sonuçlanmıştır. Bu zafer sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel niteliklerinin oluşumu ve halka dayandırılması ve halkı milli bir gaye altında toplama amacıyla Atatürk sık sık yurt gezilerine çıkmıştır. Adanada Atatürk'ün ziyaret ettiği illerden birisidir. Cumhuriyetin ilanından önce ve Cumhuriyet döneminde olmak üzere Adana'ya dokuz kez gelmiştir.

Çalışma, Atatürk'ün Adana'ya yaptığı ziyaretleri, ziyaretlerin amacını, Atatürk'ün halkla temaslarını, vermek istediği mesajları, halka yönelik konuşmaları ve Adana halkının Atasına gösterdiği sonsuz minnet ve şükranlarını ortaya koymaktadır.

Çalışmada Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinden, Atatürk Evi Arşivi'ndeki kitaplardan, T.T.K.Kütüphanesi'nden, Adana Altın Koza Kültür ve Sanat Merkezi Kütüphanesi'nden, Milli Kütüphane'den, Çukurova ve Atatürk Üniversitesi kütüphanelerinden, Sabancı Kültür Merkezinden, Adana Valiliği tarafından yapılan çalışmalardan, Adana Milletvekili Damar Arıkoğlu'nun ve İsmail Habib Sevük'ün kaleme aldığı hatıralarından, Dönemin gazete, dergi, mevcut kitap ve makalelerinden faydalanılmıştır.

“Atatürk'ün Adana Ziyaretleri” adlı bu çalışmada bana yol gösteren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Yavuz ASLAN'A, Adana Altın Koza Kültür ve Sanat Merkezi Kütüphane sorumlusu Zehra Hanım'a, yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Sedat IŞIK'A teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Milli Mücadelede, Cumhuriyetin kuruluşu ve yeni TürkDevletinin yeniden yapılanması yıllarında gelişen inkılâp hareketlerini halka dayandırmaya, halkın onayını almaya özen gösteren, üzerine kurulmuş olunantopraklarda kalıcı olmanın zor bir iş olduğunun bilincinde olan Atatürk,halkın içinde olmaya, halkın düşünce ve eğilimlerini öğrenmeye önem vermiştir.

Özellikle Kurtuluş Savaşından sonra yurt gezilerine yönelmiştir. Savaştan yorgun ayrılan halkın, Anadolu'nun durumunu öğrenmek ve sıkıntıları gidermek için girişimlere başlamıştır. Atatürk, bu gezilere çok önem vermiştir. Gezilerinde siyasal, toplumsal, askeri, kültürel, ekonomik ve benzeri alanlardaki durum tespiti ile alınması gereken önlemleri incelemiştir.

Yurt gezilerinde ziyaret etmiş olduğu her yerde yapmış olduğu konuşma ve vermiş olduğu demeçlerle lider olarak halkı aydınlatma görevini yerine getirmiştir.

Atatürk, yapacağı devrimleri zorla değil halkı ikna ederek onların fikrini alarak gerçekleştirmek istemiştir. Atatürk'ün, yurt gezilerinde belediye, okullar, kurum ziyareti, Türk Ocağı, Halkevi, halkla doğrudan görüşmeleri, sivil kuruluşlarını ziyaretleri de önemli yer tutmaktadır.Atatürk, yapmış olduğu yurt gezilerinde 52 ili ziyaret etmiştir. Bu illerin çoğuna bir çok kez gitmiştir. Atatürk'ün yapmış olduğu bu yurtiçi ziyaretlerinde en çok ziyaret ettiği il olarak Eskişehir görülmektedir. Eskişehir'i toplamda 22 kez ziyaret etmiş, bu ziyaretlerinde de Adana'da olduğu gibi halkı bilinçlendirerek, yapılan inkılâplarla halkı özdeşleştirerek bu şekilde genel bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.

Atatürk, Adana'yı ise cumhuriyetin ilanından önce iki kez cumhuriyet döneminde ise yedi kez ziyaret etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN CUMHURİYET’İN İLANINDAN ÖNCEKİ ADANA ZİYARETLERİ

1.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ADANA’YA İLK GELİŞİ

Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’ya ilk gelişi 30Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından bir gün sonraya rastlamaktadır. Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’ya ilk geldiği sırada Grup Kumandanı Mareşal Limon Von Sanders de Adana’da bulunuyordu.¹ Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’ya bu ilk teşrifleri olağanüstü bir durum arz ediyordu. Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşından yenik ayrılmış ve devletin fiili olarak yok olduğunu gösteren Mondros Mütarekesini imzalamıştı. İmzalanan bu antlaşma gereğince; Osmanlı ülkesinde bulunan Alman ve Avusturya askerlerinin çıkarılması gerekmekteydi. Bu maddeye göre, bir süredir Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olarak Adana’da bulunan Alman Generali Limon Von Sanders’in görevini bırakması gerekiyordu. Mütareke hükümleri, 31Ekim 1918 günü öğle üzeri yürürlüğe girdiği sırada, Limon Von Sanders görevinden ayrılmış, yerine 7.Ordu Komutanı olarak Halep bölgesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa atanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, o gün Yıldırım Orduları Grubu Karargâhının bulunduğu Adana’ya geldi ve görevi Limon Von Sanders’ten devraldı.²

Mustafa Kemal Paşa’nın Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevi sırasında Sadrazam ve Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa ve Limon Von Sanders Paşa ile telgraflaşmaları oldu. Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Erkan-ı Harbiye Riyasetine çekmiş olduğu 30 Ekim 1918 tarihli telgrafta akşama doğru Adana’ya geleceğini bildirdi.³

Sadrazam ve Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa’nın, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı’na çektiği 30 Ekim 1918 tarihli telgrafında, Grup mıntıkasında bulunan bütün Alman kıtaatıyla, Alman zabitlerinin ve efradının derhal Başkent’e sevk ve iadelerini Grup Kumandanlığı’ndan rica etti ve bundan sonra

¹ Şükrü Tezek, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1972, s. 114.

² Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, T.İ.B. Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 13; Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa’nın Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevini Limon Von Sanders’ten devraldığı sırada ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevindeyken çekilen fotoğraf için Bkz. (Ek-5, Ek-6).

³ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl: 8, (E. U. Basımevi), Ankara 1959, Vesika no: 691, s. 27.

kendilerinin de emir ve kumandasını Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak Başkent'e gelmelerini rica etti.⁴ Bu telgrafta karşılık olarak Liman Von Sanders, Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa Hazretlerine çektiği 30 Ekim 1918 tarihli telgrafta kendisine çekilmiş olan telgrafı aldığını, çalışmalara başladığını, nakliyata da yarın başlanacağını; ayrıca Grubun emir ve kumandasını Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine bırakacağını bildirdi.⁵

Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevini Liman Von Sanders Paşa'dan devraldığını Sadrazam Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyasetine 31 Ekim 1918 tarihinde çekmiş olduğu şu telgraf'la bildirdi:

“Müşir Liman Von Sanders Paşa Hazretleri sahip oldukları rütbenin icabı olarak yazmış oldukları bir yazı ile acizlerini Adana'ya çağırmış ve bu günden itibaren Grubun kumandasını bana bırakmıştır. Yedinci Ordu Kumandanlığı Vekâletini Yirminci Kolordu Kumandanı Mirliva Fuat Paşa'ya terk ile Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı vazifesinin ifasına gitmişsem de bu konuda yüce makamınızdan henüz bir emir ve irade almamış olduğum maruzdur.”⁶*

Liman Von Sanders Paşa görevini, Mustafa Kemal Paşa'ya Adana'da şu konuşma ile devretti:

“Ekselans; siz muharebe cephelerinde, Arıburnun'da, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım kumandansınız. Aramızda gerçi belki hadiseler ve vakalar da oldu; fakat nihayetbunlar bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular; kalpten dost olduğumuzu zannediyorum. Bugün Türkiye'yi terkemecbur bırakılırken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamandan beri takdirkârı bulunduğum bir kumandana bırakıyorum. Bu umumî felaket içinde, bedbahtlık duymamak mümkün değildi; ben yalnız bir şey ile teselli buluyorum. Kumandayı size terk ve tevdi etmek! Bu dakikadan itibaren emir sizindir. Ben sizin misafirinizim.”⁷

⁴HTVD, V: 693.

⁵HTVD, V: 694.

*Mirliva, günümüzde Tuğgeneral olarak kullanılmaktadır.

⁶HTVD, V: 690/C.

⁷HTVD, V, 697; Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı 1881-1918*, T.T.K. Yayınları, C. 1, Ankara 1988, s. 133-134.

Limon Von Sanders Paşa, 31 Ekim 1918 günü Ordular Grubu Kumandanlığı görevini Mustafa Kemal Paşa'ya devrederek emrinde bulunan birliklere de bir bildiri ile veda etmiştir. Limon Von Sanders Paşa bildirisinde şu sözleri söylemiştir:

“ Ordular Grubunun sevk ve yönetimini Mustafa Kemal Paşa'nın birçok savaşta şeref kazanmış güçlü ellerine bırakmak zorunda olduğum şu sırada, emrim altında Osmanlı İmparatorluğu'nun yararına savaşmış bütün subay, memur ve erlerin hepsine candan teşekkürlerimi sunarım.

Beni Ordular Grubunun pek çok subay ve erlerine sıkı sıkıya bağlayan Gelibolu savaşlarının şan ve şeref dolu günleri, bütün tarih boyunca unutulmayacaktır.

Bizim başarılarımızın bir zinciri olan ve aralıksız altı buçuk ay süren Filistin'deki çetin savunma, özellikle Telazur, Turmusaya, Elkefir ve iki Şeria savaşı –ki hepsi ayrıca bizden çok üstün düşmana karşı kazanılmıştır-, Osmanlı ordusunun ve onunla omuz omuza çarpışan Almanya ve Avusturya birliklerinin cesaretinin bir örneğidir.

Bu süre içinde olup bitenleri hatırlayınca, Osmanlı Devleti'nin kendi cesur evlatlarına dayanarak geleceğe güvenle bakabileceğini düşünüyorum.

Allah'ın Osmanlı milletinin ve onun müttefiklerinin savaş yaralarını geleceğin barış ve sükun dolu yıllarında iyileştireceğine inanıyorum.”

Limon Von Sanders Paşa 31 Ekim günü öğle üzeri yanında birkaç Alman subayı ile birlikte Adana'dan ayrıldı. Mustafa Kemal Paşa ve Adana'da bulunan bütün subaylar onu uğurlamak için istasyona gitmişlerdi. Buradaki saygı bölüğü Limon Von Sanders Paşa'nın Türkiye'de selamladığı son birlik olmuştur.⁸

Mustafa Kemal Paşa Adana'da iken Ali Fuat Cebesoy, Adana'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa ile mülakatta bulunmuştur. Milli Mücadele Hatıralarında Ali Fuat Cebesoy Mustafa Kemal Paşa ile mülakatını şu sözlerle anlatmıştır:

Son hadiseleri beraberce gözden geçirdik. Bana Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaseti ile yaptığı muhaberatı gösterdi. Hükümetin çok mütereddit davrandığını, mütarekenin feshedilmesinden korktuğunu, bununla beraber bir kabine tebeddülünde Ahmet İzzet

⁸ Limon Von Sanders, *Türkiye de Beş Yıl*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1999, s.110-111.

Paşa'ya istiflah edecek bir hükümetin bu kadar dahi bir varlık gösteremeyeceğini söyledi.

Vardığımız müşterek kanaat şu idi: İngilizler ve onu takiben diğer İtilaf devletleri mütareke filan dinlemeyecekler, emri vakilerle memleketimizi işgal edecekler. Türk ordusunun hudut boylarındaki kısımlarını esir almağa kalkışacaklar ve yahut bunları memleket içine sokulmak zorunda bırakılarak terhisini sağlayacaklardı. Vatanımızı her türlü müdafaa ve mukavemet vasıta ve imkanlarından mahrum bıraktıktan sonra da arzularını cebren ve tazyik ile kabul ettireceklerdi. Musul'un işgali ve İskenderun hadisesi ve nihayet İngiliz mütareke heyetinin yersiz talepleri bunun sarıh birer delili idi. Zat-ı şahane kendi tahtını düşünecekti.

Mustafa Kemal Paşa:

-Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır.

Dedi ve sonra aynı fikirde olup olmadığını sordu:

-Aramızda tam bir mütabakat var pašam.

Cevabını verdim. Evet artık millet kendi hakkını kendisi arıyacaktı. Pek memnun oldular. En mühim vazifenin şimdi bana düştüğünü, çünkü bugünlerde İngilizlerin bir tazyiki neticesi olarak Yıldırım Ordular Grubu ile muhtemelen Yedinci Ordu karargahının lağvedileceğini, bu taktirde benim 20nci kolordunun başında kalacağımı ve bu sayede ilk müdafaa tedbirlerini alabileceğimi hatırlattı. İlk mukavemetmerkezini Kilikya'da kuracaktık. Aramızda hiçbir ihtilaf yoktu.⁹

Mustafa Kemal Paşa, Adana'da kaldığı sürece Harbiye Nazırı, Erkân-ı Harbiye Reisliği(Genel Kurmay Başkanlığı) ve sadrazam ile şifreli telgraflarla görüştü. Mustafa Kemal Paşa, ileriye dönük sezilerini, uyarılarını telgraflarla, Osmanlı Hükümeti'ne bildirdi. Bu yoğun telgraf trafiğinin akışını Taha Toros, “Atatürk'ün Adana Seyahatleri” adlı eserinde şu şekilde kaleme almıştır:

Kapsam bakımından Mustafa Kemal Paşa'nın telgraf özeti şöyleydi: “Galip devletler tarafından uygulanmak istenen koşullar, müzakerelere memur edilecek kumandanlarımızın üstün azimleri ve güçlü davranışları nispetinde hafifletilmiş olacaktır. Eğer bu görüşülmezse bizim için koşullar daha da ağırlaşabilir, hatta içinden çıkılmaz bir hal alır. Şimdiden bu açıdan hazırlıklı bulunmak gerekir. Bu amaçla:

⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, Yayın No.115, Tarih/Kültür Dizisi:15, İstanbul 2000, s. 44-45.

1. Lazkiye'nin kuzeyinden Hanşeyhun güneyine geçen ve doğuya uzanan hattın, Suriye sınırını teşkil etmesi,
2. İskenderun ile Antakya, Cebelsam'an ve Kilis yöresinin Türklerle dolu bulunması, Halep ahalisinin de dörtte üçünün Arapça konuşan Türkler olması nedeniyle, görüşmelerde bu gerçeğin esas alınması,
3. Mütareke koşullarında yeterince açıklık bulunmadığından, daha geniş bilgiler gelinceye kadar, karaya düşman kuvveti çıkartılmaması,
4. Toroslardaki tünellerin galip devletlerin elinde tutulması öngörülyorsa da, bizim askerlerimizin de, muhafaza için, buralarda kalmasının sağlanması,
5. Gerekirse galip devletler temsilcileriyle XV. Kolordu Kumandanı Ali Rıza Paşa, XII. Kolordu Kumandanı Fahrettin (Altay)Bey, Grup Sıhhiye Müfettişi Dr. İbrahim Tali(Öngören)Bey ile Vilayet Yabancı İşler Müdürü'nden oluşturulacak bir müzakere heyetinin 5 Kasım1918 günü Adana'da hazır bulundurulması,
6. II. Ordunun, grup bölgesindeki kıyılarda bulunan torpilleri temizlemek için bir deniz birliği hazırlanması, ancak emir almadıkça torpilleri taramaması,
7. İlgâ edilen karargâhların, ilerideki görevleri önemli bir şekle dönüşebileceğinden, Almanların teslim edecekleri eşyaları toplayacak olan heyetlerin kalıcı bir nitelikte güçlendirilmesi.¹⁰

Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, İskenderun Limanı önlerinde, İngilizlerin karaya çıkma teşebbüslerini haber alır almaz aynı gün içerisinde İstanbul'a Başkumandanlık Erkânı Harbiye Riyaseti(Genel Kurmay Başkanlığı)'neAdana'dan 568 ve 435 sayılı şifre telgraflarını gönderdi.

4 Kasım1918 günü Başkumandanlığa gönderdiği yıldırım telgrafında da, mütareke hükümlerinin bazı maddeleri hakkında "Adana Postanesinde" makine başında, cevap beklediğini bildirdi. Mustafa KemalPaşa'nın karargâhı Hacı Seyit Ağa'nın bağındaydı. 4 Kasım 1918 günü, şehir içinde de bir (Menzil Müfettişliği) kurdu.

¹⁰ Taha Toros, *Atatürk'ün Adana Seyahatleri*, (2.Baskı), Adana Büyükşehir Belediyesi Altın Koza Yayınları 32 Ulusoy Matbaacılık, Adana 2006, s. 8.

5 ve 6 Kasım günlerinde, Mustafa Kemal Paşa kendilerine bağlı birliklerin kumandanlarına, İstanbul'da Sadrazam ve aynı zamanda Harbiye Nazırı olan Ahmet İzzet Paşa'ya yıldırım telgrafı gönderdi. Bu telgraflarında, Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'a asker çıkararak işgal etmelerine karşın bunlara ateşle karşılık verileceğini, hatta 7.Orduyu harekete geçirerek yollarını kesmek suretiyle, bunları harp esiri sayacağını belirtti. Sadrazamın böyle bir harekete kesin olarak teşebbüs edilmemesini bildiren telgrafı üzerine, Mustafa Kemal hemen kararını verdi.6 Kasım 1918günü şifre telle yerine tayin edilecek bir kumandanı beklediğini açıkladı. O günlerde Harbiye Nazırlığı ile Sadrazamlığı birlikte yürüten Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya, Padişah'ın emrini bildirdi.Ahmet İzzet Paşa'nın telgrafına göre, İrade-i Seniyye (padişahın emri) ile Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu Karargâhı lağvedilmiş, Mustafa Kemal Paşa'da Harbiye Nezareti emrine verilmişti.Mustafa Kemal Paşa görevini Adana'daki 2.Ordu Kumandanı Nihat(Anılmış) Paşa'ya devrederek durumu, 10 Kasım 1918 günlü 629 sayılı telgrafla, birliklerine bildirdi.Aynı konuda, Harbiye Nazırına da 630 sayılı şifre telini gönderdi.¹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın 10/11 Kasım gecesi Adana'dan askeri birliklere gönderdiği veda yazısı iki cümleden ibaretti:

“Tebliğ olunan irade-i seniyye üzerine bu gece (10\11 Kasım 1918) hareket edeceğim. Bütün silah arkadaşlarıma veda ederim.”¹²

Mustafa Kemal Paşa Adana'ya, Anadolu'da Türklerin var olması gerektiğifikri, güçlü bir hükümet, devlet kurma planıyla gelmişti. 10 Kasım 1918'de bu planını uygulamaya koymuş olarak Adana'dan İstanbul'a hareket etti.¹³

1.2.15 MART 1923 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ

1.2.1Mustafa Kemal Paşa'nın Konuk Olduğu Ev

Mustafa Kemal Paşa, Güneydoğu Anadolu'ya ilk gezisini 1923 yılının Mart ayında yaptı. 15 Mart 1923 günü Adana'ya geldi. Yanında eşi Lâtife Hanım, bazı milletvekilleri ve yaverleri de vardı.

¹¹ Toros, s. 9.

¹² Toros, s. 9.

¹³ Orhan Ürgenç, *10 Kasım 1918'den 5 Ocak 1922'ye Kurtuluşa Giden Yol*, Ulusoy Ofset, Adana 2009, s. 361.

İstasyonda çok kalabalık bir karşılama töreninden sonra Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım Hükümet Konağı'na uğrayarak kendileri için hazırlanmış olan Suphi Paşa Konağı¹⁴,na geçtiler.

Mustafa Kemal Paşa ve Lâtime Hanım, Suphi Paşa Konağı'nda iki gece konakladılar. Suphi Paşa Konağı, Adana'da Seyhan Nehri kıyısında, eski köprü ile yeni köprü arasında yer almaktadır. 1882 yılında Reji Dairesi ve lojman olarak yaptırılmıştır. 1902 yılında Adanalı Suphi Paşa, konağı satın alarak bazı odalar ekletmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'yı ziyaret edeceğini öğrenen Adana Belediye Başkanı Ali Münif (Yeğenağa), onun kalabileceği en uygun yer olarak bu konağı seçmişti. 13 Ocak 1925'te Adana'ya tekrar geldiği zaman, yine bu köşkte misafir edildi. Artık, bundan sonra Suphi Paşa konağı, Atatürk Evi olarak tanınmıştır.¹⁵ Mustafa Kemal Paşa Adana'ya yaptığı diğer gezilerde de dört ayrı yerde ikamet etmiştir. Bunlar sırasıyla; Seyit Ali'nin Bağ Evi, Murat Otel, Misis Tren İstasyonu ve Fahri Uğurlu'nun evidir.¹⁶ Günümüzde ise, Suphi Paşa Konağı restore edilerek Atatürk evi olarak müze haline dönüştürülmüş ve halkın ziyaretine açılmıştır.

1.2.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'da Karşılması

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, 15 Mart 1923'te Adana'yı ziyaret etti. Bu iki günlük gezi, Gazi'nin en önemli gezilerinden biriydi.¹⁷ Mustafa Kemal Paşa, 29 Ocak 1923'te Latife Hanım'la evlenmişti. Evliliğinden bir buçuk ay sonra eşini yanına alarak seyahate çıktı. Halka çağdaş bir eş ve aile örneğini de göstermek istiyordu.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın pek yakında Adana'ya teşrif edecekleri haberi şehirde çok büyük sevinç yaratmıştır. Türk Ocağı, Çiftçi ve Esnaflar Cemiyeti ile Mektepler büyük hazırlıklara başlamışlardır. Şehrin mahallerine birçok zafer süslemeleri

¹⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 ve 1925 Yıllarındaki Ziyareti Sırasında Misafir Olarak Kaldığı Suphi Paşa Konağı'nın eski ve restore edilmiş hali için Bkz. (Ek-2, Ek-3, Ek-4).

¹⁵ Mehmet Önder, *Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1993, s. 46.

¹⁶ *Atatürk ve Adana*, Adana Büyükşehir Belediyesi, Altınkoza Kültür ve Sanat Etkinlikleri, Adana 2005, s. 12; Mustafa Kemal Paşa'nın Fahri Uğurlu'nun evinden çıkarken çekilen fotoğraf için Bkz. (Ek-30).

¹⁷ *Adana İl Yıllığı 1991*, Kemal Matbaası, Adana 1991, s. 32.

¹⁸ Necat Yaycıoğlu, *Atatürk ve Çukurova*, Kemal Matbaası, Adana 1996, s. 42.

döşenmiştir. Köylerden birçok kişi Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak üzere Adana'ya gelmiştir.¹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya gelişini ve karşılanışını Babalık Gazetesi, 15 Mart 1923 tarihli sayısında şu satırlarla vermektedir:

Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak üzere istasyonda Vali Bey Efendi, Erkan-ı Me'murin-i Hükümet, Divan-ı Temyiz-i Askeri Reisi Nihat Paşa, Mirliva Ali İhsan Paşa ve bütün zabitan, polis, jandarma efradı, Topçu Talimgâhı Efendileri, askeri talebesi, tarikat-ı mevleviye mensubiyeti ve halktan binlerce kişi hazır bulunmuşlardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın içinde bulundukları tren saat iki de halkın heyecanlı alkışları içinde istasyon'a girdi. İstasyondaki bu ziyaretlere Vali Beyefendi, Nihat ve Ali ihsan Paşalar, Dahiliye Vekili Esbakı Niğde Mebusu Ata Bey Efendi ve ba'de Müftü Efendi de dahil olmuştur.

Babalık Gazetesi'nin yazısına göre; Mustafa Kemal Paşa'nın yanında eşi Latife Hanımefendi'den başka, Gaziyıntap Mebusu Kılıç Ali Bey ve Adana Mebusu Zamir Bey, Eskişehir Mebusu Sami Beyefendi, Yaver Salih, Yaver Mazhar, Binbaşı Mehmet ve Muhafız Tabur Kumandanı İsmail Bey, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin sahibi Recep Zühtü, Yeni gün gazetesi muhabiri İsmail Habip Efendi ve etrafındakiler. İstanbul Mebusu Hacı Arif Bey, Kayseri'ye gitmekte olan Konya Mebusu ve Genç Mebusu Celal, Ailesini ziyaret etmek üzere Adana'ya giden Konya valisine Van Mebusu Haydar Bey Efendiler bulunmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa, vagonun kapısı önünde kendilerini büyük bir hürmet göstererek karşılayanlara ayrı ayrı iltifat etti.²⁰

Birden bire siyah çarşafı bir kadın grubunun Mustafa Kemal Paşa'ya yaklaşarak eşi Latife Hanım'ı kendilerinin misafir edeceklerini söylemeleri üzerine Mustafa Kemal Paşa çehresini somurtarak "Benim bulunamayacağım yerde karım da bulunamaz!" demiştir. Daha sonraki yıllarda başlattığı devrimler içerisinde, Türk

¹⁹Hâkimiyet-i Milliye, 15 Mart 1923, S. 764, s. 1; Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa ve Yeni Evlendiği Eşi Latife Hanım'ı Yenice (Tarsus) İstasyonu'nda Karşılayan Adanalılar ve Fransızların fotoğrafları için Bkz. (Ek-7, Ek-8).

²⁰ Babalık, 15 Mart 1923, S. 1145, s. 1.

kadınına da tam bir uygarlık sağlayan Mustafa Kemal Paşa, görüşünün ilk işaretini burada vermiş oldu.²¹

Mustafa Kemal Paşa, kadın ve erkek binlerce halk ile Şeyh Sinûsi Hazretleri, Adana Müdafaa-i Hukuk Heyeti ahali mümessilleri Münif Bey, Mıntika Kumandanı Miralay Kenan Bey ve Adana Hanımları namına hanımlardan oluşan bir heyet ile Mersin Belediye riyasetindenoluşan bir heyet ve Tarsuslu Sadık Paşa tarafından karşılandı ve kurbanlar kesildi. İstasyonsalonu halılarladonatılmıştı. Mustafa Kemal Paşa burada yarım saat kadar kendisini karşılayanlarla sohbet ettikten sonra buradan ayrılırken tekrar uğrayacağı sözünü verdi. Mustafa Kemal Paşa'ya Adana'da emsalsiz bir karşılama töreni hazırlanmıştı.²²

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya gelişinden şöyle bahsetmiştir:

İstasyonda şehrekadar Adana yollarıbayraklarla kuşatılmış, zafer süslemeleri döşenmişti. Caddenin iki tarafında ahali cemiyetleri, mektepler ve asker kıtalarıbulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanlar arasında Fransa ve İran Konsolosları'yla birkaç Fransız zabiti de bulunuyordu. Sabahtan beri yağan yağmur henüz dinmişti. Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanımefendi halkın heyecanlı tezahüratı içinde yarı yola kadar yaya yürüdü. Adanalılar, Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım'ı seyre doyamıyorlardı. Gazi Paşa güzergâhlarındaki halka “nasılsınız, iyimisiniz arkadaşlar” iltifatında bulundu ve hanımlarla çocuklar tarafından candan kopan hayır duaları ile karşılandı.

Yarı yolda ellerinde siyah bayraklar, göğüslerinde siyah kurdeleleriyleüzerinde esir Antakya ve İskenderun yazılı 30 kadar hanım kız bulunmaktaydı. Bu esnada Gazi Paşa'ya doğru ilerleyen bir hanım kız gözyaşları içinde Mustafa Kemal Paşa'dan “Ölüp giden erkeklerimiz işkence edilen beşikteki çocuklarımız, kanlı ve yaşlı gözlerimiz yoldadır” diyerek İskenderun ve Antakya'nın kurtarılmasını rica etti. Mustafa Kemal Paşa'ya hitap eden kızın yaş ve hıçkırıklara boğulan sesi duyulmaz oldu. Herkes ağlıyordu. Mustafa Kemal Paşa heyecandan kısık bir sesle “Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde esir olamaz” dedi. Halkınçok yaşa sesleri arasında buradan ayrıldı. Mustafa Kemal Paşa

²¹ Toros,s. 13.

²² Hâkimiyet-i Milliye, s. 9; Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın Şeyh Sinûsi ile çektiği fotoğraf için Bkz. (Ek-9).

*Hükümet Konağı'nda yarım saat dinlendikten sonra kendilerine tahsis edilen Suphi Paşa Konağı'na teşrif ederek öğle yemeğini burada yedi.*²³

1.2.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocağı'nı Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa, saat 4'te Ocak gençleri tarafından şereflerine düzenlenen çay ziyafetinde bulunmak üzere Türk Ocağı'na²⁴ teşrif buyurdu. Mustafa Kemal Paşa ikametgâhlarından Türk Ocağı'na teşrifleri esnasında güzergâhta biriken halk tarafından “yaşa” sesleriyle uğurlandı. Ziyafet esnasında Türk Ocağı kâtibi ve Yeni Adana gazetesinin baş muhabiri Ferit Celal Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir nutuk söylenmiştir.²⁵

Ferit Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'yahitaben Türk Ocağı'nda yaptığı konuşma ile adeta Adana halkının kalbindeki hissini tercümanı oldu. Ferit Celal Bey, şu konuşmayı yapmıştır:

“Gazi Paşa Hazretleri!

Bugün Adana Ocaklıları, Aziz kurtarıcısını kendi içlerinde görmekle hayatlarını en mesut, bahtiyar ve unutulmaz günlerini yaşıyorlar. Kalbimizi dolduran sevinçleri, öz hemşerilerimize anlatmaktan aciziz.

Gazi Paşa; sizinle iftihar etmek her Türk'ün hakkı olduğu gibi, her Türk'ün de borcu. Dünya'da tarih yapan milletleri diriltin, milletleri felaketlerden kurtaran birçok kahramanların hayatını ve yaptığı şeyleri okuduk. Yapılan şeylerin hepsi, ancak bir insanın inanabileceği, insan aklının sınırı içindeki olan şeylerdir. Hâlbuki Türk Milletini felaketten kurtaran, ölmüş sanılan bir ulusu dünyada her ulustan daha sağlam, daha diri, daha bilinçli ve istiklalinin aşığı olduğunu gösteren siz kurtarıcımızın yaptığı bağımsızlık savaşı, istiklal zaferi, halk devrimi, tarihin hiçbir olayı ile mukayese edilemez. Ve geçirdiğimiz dört senenin büyük olayları içinde bulunduğumuz, bunların teferruatı ile uğraştığımız için, mücadelemizin büyüklüğünü tamamen

²³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Mart 1923, S. 765, s. 9-10; (Gazetenin orijinali için Bkz. (Ek-12); Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa için Kuruköprü'de hazırlanmış zafer takı üzerinde “Adana Halkı, Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini Görmekten Bahtiyardır” yazısının fotoğrafı için Bkz. (Ek-10).

²⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın Adana Türk Ocağı'ndan çıkarken çekilmiş fotoğrafı için Bkz. (Ek-15).

²⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Mart 1923, S. 765, s. 1; Ferit Celal Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile görüntülenmiş fotoğrafı için Bkz. (Ek-11); Hükümet Konağına geldiği sırada otomobildyken çekilmiş fotoğraf için Bkz. (Ek-13); Mustafa Kemal Paşa'nın Adana Hükümet Konağı'na Girerken çekilmiş fotoğrafı için Bkz. (Ek-14).

göremiyoruz. Dıştan bize bakanlar, bizden sonra gelecek nesil, bizden önceki ihtiyar tarih bizi görürken, bizi okurken, bu milletin ne olduğunu, bu ulusun azim ve iradesini bir araya toplayan, onu belirli hedeflere sevk eden bir kurtarıcının eşsiz bir insan olduğunu tasdik edecektir. Altın toprakların altından, inci kabuklarından çıktıktan sonra kıymet kazanır.

İş, bu toprakların altındaki altınları bulup çıkarmak, sularla dalgalarla günlerce savaşarak inciyi toplamaktır. Siz Gazi Paşa, felaketin, ümitsizliğin içinde, hırslı ellerin altında kalmış, karanlıklarda boğulmuş asil Türk milletini kurtarıp, bugünkü Türkiye'yi yaptınız. Bunu inkâr etmek, bunun böyle olduğunu düşünmemek, Türk Milletinin kabiliyet ve soyluluğunu inkâr etmek demektir.

Kapılarının zincirlerini kopardığımız millet zindanlarından, bugün yalnız biz değil, bütün uluslar, zulüm altında inleyen çaresiz ezilmişler, hürriyetin çehresine bakıyorlar. Siz çok umutları yaşattınız, çok insanlara zaferin, hürriyeti yolunu gösterdiniz...

Ezilenler, zalimlerin pençesinden kurtulduğu gün, ilk defa, peşin sizi yâd edecektir.

Gazi paşa!

Sizi üç senede, üç defada çok derinden, çok kuvvetle duyduk.

Kalbimizin size karşı olan heyecanı, üç noktada toplandı. Bu üç nokta Türkiye'nin üç dönüm noktasıdır. Bu noktaların birinden diğerine, hiçbir ulus, bizim kadar kolay ve şerefle geçmemiştir. Mütareke günlerinin ertesi gününde, düşmanların demir zırhlılarını, zırhlı ordularını sularımızda topraklarımızda gördük. Türkiye'nin mirasına gelmiş bu haris kişiler, Türklerin can evine gelmişlerdi. Bir taraftan güzel Seyhan kana bulanıyordu. Diğer taraftan güzel İzmir yakılıyor, İstanbul'un, Edirne'nin üzerinden geçen bir ateş, bir alev, Anadolu'nun her tarafını sarıyordu. Sultan denilen bir eşkıya saltanatları uğrunda asırlardan beri kan döken milletini boğmak için, Yunan orduları ile yarış edecek kadar alçalıyor. Hain bir hükümet, yabancıların hazinesine avuç açmış; bir Türk Milletinin namusunu satıyordu.

Bu felaketli günde Sivas'tan güçlü bir ses işittik. Bir bayrak yükseldi. Boğucu karanlıkların içinden bir nur parladı. Bu ses gittikçe güçlendi. Yükselen bir bayrağın altında toplananlar, turnakları ile zulüm ve vahşet ordularının üzerine koştular. İnönüler, Sakarya zaferleri kazanıldı.

Gazi Paşa!

İstanbul kapılarında, Anafartalar'da nasıl felaketin ayaklarını kırarak belaları, musibet ordularını Akdeniz'e döktüyseniz, Sakarya'da da cinayet ordusunun umudunu, ortadan böldünüz.

Sakarya'nın kıyılarında istiklalin tehlikeden kurtulması için kanını akıtan milletin başında, yirmi bir gece ilk hatlarda dövüştünüz. Elinden silahı alınmış bir ordunun, kimlerle dövüştüğünü bütün dünya bilir. Sivas'tan seslendiğiniz günden Sakarya gününe kadar bu devreydi. Kurtuluş Savaşımızın en zalim günlerini bu zamanda yaşadık.

İkinci dönüm noktası, Dumlupınar'ın sarp, yalçın tepelerinden aşarak sizin nasıl bir kahraman olduğunuza inanmayan bir milletin, ne olduğunu öğrenmeye tenezzül etmeyen düşman ordularını ezip, Akdeniz'in hedeflerini gösterdikten bir hafta sonra, güzel İzmir'den, genç Türk ordularıyla Akdeniz'i seyretmenizdir.

Gazi Paşa!

Bu bir zafer değil, Türk Milletinin mucizesiydi. Bir orduya hedef gösteren kumandan, o ordularla beraber hedefine varmak şerefine nail olamamıştır. Asıl bu mucize, Türk'ü dünyaya tanıttı. Anadolu kaynaştığı ve kükrediği zaman, bunu ancak bir saman alevi olduğunu söyleyenler, bundan sonra size inandılar. Sakarya'da kırılan düşman ümitlerinin bizi beklemekle, sabırla yenmek isteyenler, kumanda ettiğiniz orduların hücumu karşısında 15 gün dayanamadılar. Bu seferden sonra genç Türkiye, dış tehlikelerden korunmuştu. Fakat onu sarmış bir kısım tehlikeler daha vardı. Bu da bir düşmandı. Bu da bir ulusun varlığını, asırlarca kemirmiş, asırlarca şahsi keyifler, zevkler uğrunda, düşman ayaklarının altına bu milletin en ve en mukaddes haklarını saçmıştı. Anadolu harap olmuş ve Anadolu taş kovuklarında yatmış, Anadolu yalın ayak sırtı açık gezmiş, baba evladını unutmuş, evlat baba görmemiş ve duvakları açılmamış gelinler ortada kalmış, bunları kimse görmemiş. Saray eğlenmiş, saltanat yamakları çalmış, çırpılmış, kesmiş, ezmiş. Bu düşmanı da yıkmak gerekti. Bu da yıkıldı. Bu, üçüncü dönüm noktasıydı. Buradan halk saltanatına, halkın mutluluğuna giden yollar açılıyor, buradan cehaletin iğrenç yüzüne, sefaletin kara yüzüne bakılıyor. Onunla savaşa giriliyor. Zafer bizim gibi, asırlardan beri yenilgi acısı çekmiş, kendinden ayrılan küçük ulusçuklardan para almış, büyük bir millet için çok gerekli bir şeydi.

Zafer bize yol açtı. Fakat bunun hedefini yine ilk defa Gazi Paşa, bize siz gösterdiniz. En büyük düşman saltanatı şahsa, en büyük düşman cehalet, en büyük düşman ekonomik esaretle savaş, zafer, devrim her üçünde millet ve bu milletin başında sizsiniz.

Gazi Paşa!

Biz Gençler her dönüm mevsiminde, her dönüm yerinde, dönüm meydanında Gazi Paşa sizinle beraber yürüdük. Sizin açtığınız bayrağın altında ilk defa yer alan bizler, hangi hedefi gösterdiyseniz, oraya koştuk. Devrimin başlangıcında, gençleri çevrenizde gördüğünüzü söylemeye hacet görmüyoruz. Sakarya'nın kıyılarında en çok hesap verenlerin gençler olduğunu siz söylediniz. Cehalete karşı, gericiliğe karşı, gençlerin fedakârlık yapacağını, gençlerin gericiliği boğacağını, gençlerin gerektiğinde kılıç kuşanıp silah omuzlayacağını siz çok iyi bilirsiniz.

Gazi Paşa!

İzmir'de aziz ananızın mezarı üzerinde, bu milletin istiklal ve saadeti için gerekirse canınızı feda edeceğinizi söyleyerek, o mübarek toprağın üzerinde eğilip yemin etmiştiniz. Bu yeminin anlamını, bu yeminin büyüklüğünü biz gençler çok iyi biliriz. Biz de, o aziz ananın mezarı başında yemin eden, Kurtarıcı Gazi'nin huzurunda yemin ediyoruz. Allah şahit olsun, vatan, milli egemenlik tehlikeye düştüğü gün, irticain başı, cehaletin başı kalktığı gün, gerekirse, hayatımızı sizinle beraber feda edeceğiz. Bu ocak şimdiye kadar, fazilete, özveriye, namusa, ilerlemeye, arkadaşlık yapmıştır. Faziletlerle, cahillerle, gericilerle, düşmanlarla dövüşmek, onları yere sermek bizim borcumuzdur.

*Genç Türkiye'nin istiklalini hırslarına alet yapmak, onunla alay etmek isteyenler ihtiras, cesaret, uygarlık süsü altında halkın haklarına el uzatmak için, halkın hürriyetini araç olarak kullananlar bu vatana hıyanet edenler düşmanlarla çalışanlardır. Düşmanımız milli egemenliğimize el uzatan kara kuvvetler, biz gençlerin ölümleri üzerinden geçseler bile, yaşayamayacaklardır. Gençliğin akan kanı onları boğmaya kâfidir. Millet yaşasın, milletin kalbi siz yaşayınız.*²⁶

Mustafa Kemal Paşa da, Türk Ocağı'nda Ferit Celal Bey'in nutkuna karşılık olarak şunları ifade etmiştir:

Muhterem Arkadaşlarım!

²⁶Cumhuriyete Giden Yolda Adana 1918'den 1998'e, Yeni Adana Gazetesi Yayını, Ekim 1998, s. 46-48.

Genç kardeşimizin gençlik namına söylediği sözler bende çok büyük hisler, acınmalar ve azim emniyet ve itimatlar uyandırdı. Bütün ciddiyetimle arz ederim ki, bu uyanış vicdanımda çok büyük saadetler zemini meydana getirdi. Bende bu hissiyatın görünmesine sebebiyet verdiklerinden dolayı, kendilerine teşekkür ederim.

Bu dakikada yüz yüze geldiğimden dolayı mesut olduğum Adana gençlerinin de aynı hassasiyete sahip bulundukları yüzlerinde okunmaktadır. Bu hassasiyette bulunan ve hassasiyetlerini ifadedeki kuvvetlerini gösteren sizin gibi gençlere sahip bulundukça bu vatan ve milletin, şimdiye kadar ulaşmaya muvaffak olduğu zaferlerin üstüne daha büyük zaferler koyabileceğine hiç şüphe etmiyorum.

Genç arkadaşlarım;

Şüphe yok, ben ve benim gibi sevdiğinize hiç şüphe olmayan arkadaşlarla beraber vicdanımıza gerekli olan vazifeyi yaptık. Bu hususta bize cesaret veren siz ve sizi vücuda getiren büyük kalpli analar, babalarınız ve bu millettir.

Acı günlere ait olmakla beraber, bu memlekete ait kıymetli bir hatırayı yâd etmek isterim.

Efendiler; Bende bu vakayin ilk teşebbüs hissi bu memlekette, bu güzel Adana'da vücut bulmuştur. Suriye felaketini müteakip Yıldırım Orduları Grubu kumandanlığını almak üzere buraya gelmiştim. O zaman memleket ve milletin nasıl bir geleceğe sürüklenmekte olduğunu görmüştüm ve buna mani olmak için derhal teşebbüslerde bulunmuştum. Fakat o zaman için bu teşebbüsümü faydalı kılmak mümkün olmadı.

Efendiler; memleketiniz güzel Adana'nız bilirsiniz ki, tarihin malum devirlerinden beri tamamen bir Türk memleketidir. Fakat bu Türk Memleketi vatanın diğer yerlerinden daha az vuruşmalar, felaketler, inkılâplar geçirmemiş değildir. Lakin bu memleketin güzide evlatları daima o felaketlere mukabele etmiş, mukavemet göstermiş. Mevcudiyeti muhafaza için çalışmışlardır. Bana milletin kurtuluşu yolunda ilk teşebbüs hissini bu mukaddes topraklardan gelmiş olması hasebiyle hemşerisi olmakla bahtiyar olduğum bu toprakları tebci ederim.

Arkadaşlar, genç kardeşimizin söylediği gibi üç dört sene içinde yapılan şeyler, nail olunan muvaffakiyetler ve değişiklikler bu müddete sığmayacak kadar yoğundur. Bu yoğunluğu ancak sizin gibi evlatlara sahip bir millet omuzlarında taşıyabilir. Arkadaşımızın anlattığı dönüm

noktalarından kolaylıkla geçilmemiş; bu millet sınırsız yoksulluk, elim ısıraplar içinde bırakılmıştır. En büyük düşmanlık da bu milletin başında bulunanların, bu millet içinde fesatta bulunmaları idi. Yer yer dâhili isyanlar oldu, birçok kanlar aktı ve millet neticede hakikatin nerede olduğunu anladı. Bütün milleti iftihar edeceği bu neticeleri, henüz emin addetmek gaflet olur. Henüz hakikati görmekten uzak kimseler var. Lakin bilerek veya bilmeyerek milletin şerefine ve haysiyetine tecavüz eden kimseler olsa bile bu gibiler sizin gibi vicdanlı ve akılları inkişaf etmiş gençler karşısında baş kaldırmağa imkân bulamayacaklardır.

Efendiler, millet vasıl olduğu saadet mertebesine daha çok seneler dikkat ve uyanıklıkla üzüntülü olarak çalışmağa mecburdur. Hakiki zafer savaş meydanlarında muvaffak olmak değil, asıl zafer muvaffakiyetlerin kaynağını kuvvetlendirmek, milleti yükseltmektir. Memleketimiz baştan nihayete kadar hazinelerle doludur. Biz o hazineler üstünde aç kalmış insanlar gibiyiz. Hepimiz bütün bu hazineleri meydana çıkarmak servet ve refahımızın kaynağını bulmak vazifesiyle mükellefiz. Buvazifelerin kolaylıkla ifa edileceğini kabul etmek doğru değildir. Eminim ki gençler yalnız düşüncelerle meşgul değillerdir. Sanatın, ziraatın, ticaretin ne olduğunu anlayan ve bunları filen tatbik eden gençlerdir. Hakiki muzafferiyete ancak bu gibi fayda veren sahalardaki faaliyetle varacağız. Huzurunuz beni memnun ve mesut etti. Asıl en büyük saadetin ise sizin gibi hissettiklerinizi, bütün milletin de hissetmesi vatanımızın en ücra yerlerinin de sizin gibi nurlanması hakikatleri açık bir şekilde görmesi ile olacaktır. Ancak ondan sonradır ki milletimiz tek bir çelik kütlesi manzarası arz edecektir. Cümlenize teşekkür eder bahtiyarlığımı arz ederim.²⁷

Bu Nutuk'tan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya Ocak'ın hatıra defteri takdim edildi.²⁸ Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım Ocak'ın hatıra defterine duygularını şu sözlerle ifade etti:

Adana "Türk Ocağı" Türklük nurunun bol verimli kaynağı olsun! Bu ocağın ateşi çok, pek çok eskidir. Onu, yüzyıllarca, söndürmeye çalıştılar. Fakat buna her teşebbüs edenin ocağı söndü. Çünkü onlar düşünmüyorlardı ki, Adana "Türk ocağı" en köklü Türk ocaklarının kızgın ateşleriyle beslenmiştir. Ocak'ın bu günkü nurlu alevi her kalbi aydınlatıyor.

²⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, TİTE Yayınları, C. 1, Ankara 1997, s. 117-118.

²⁸ Hakimiyet-i Milliye, 18 Mart 1923, S. 766, s. 1.

Ben, bugün, bu alevın sıcaklığında ne derin sevinç ve saadet hisleri duydum.

15 Mart 1339 Perşembe

Mustafa Kemal²⁹

Bu zengin topraklara, böyle aydın gençlerle malik olan Türk Adana'nın ocağı daima tüksün.

15 Mart 1339

Latife Mustafa Kemal³⁰

1.2.4. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'da Halkla Konuşması

Adana Belediye Başkanı Ali Münif Bey (Yeğenağa), Adana Erkek Lisesi'nde Mustafa Kemal Paşa onuruna bir akşam yemeği verdi. Yemekte yüz elli kişilik davetli bulunuyordu. Yemekte Belediye Başkanı Adanalılar adına bir konuşma yaptı. Mustafa Kemal Paşa, Belediye Başkanı'nın konuşması üzerine şusözleri ifade etti.³¹

“Muhterem Efendiler”

“Bu dakikada kıymetli Adana'nın her sınıfından, her tabakadan vatandaşlarından oluşan bir yüksek heyetin huzurunda bulunmakla müteşekkirim. Çok arzu ederim ki, hislerimi bütün Adanalıların yüksek heyetine arz edeyim. Lâkin buna maddi imkân yoktur. Bukalbimin arzusunu, umuma bildirmeye yol gösterici olmanızı yüksek heyetinizden rica ederim. Efendiler pekiyi bileceksiniz ki, Adana'mızın kurtuluş gününden bugüne kadar her vesileden istifade ederek buraya gelmek istiyordum. Maalesef şimdiye kadar buna muvaffak olamadık. Bugün çok vicdani olan bu arzumun vücut bulduğunu görmekte bahtiyarım.

“Aziz vatanımızın diğer kısımlarında bazı seyahatler yapmış ve oralardaki dindaş kardeşlerimiz ile temaslarda ve uzun hasbıhallerde bulunmuştum. Burada o kadar müsait fırsat bulamayacağımızı zannediyorum. Yalnız bugünkü görmüş olduğum ve dinlediğim nutuklar ve Adanalıların üzerimde bıraktığı uyanıklık, bende şu tatminliği hasıl etti ki, Adanalılarla fazla görüşmeye ihtiyaç yoktur. Çünkü söyleyeceklerimi onlar açık birsurette anlamış bulunmaktadırlar.

²⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocağı hatıra defterine yazıkları için Bkz. (Ek-16).

³⁰ Toros, s. 26; Latife Hanım'ın, Türk Ocağı hatıra defterine yazıkları için Bkz. (Ek-17).

³¹ Ertuğrul Zekai Ökte, *Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1931)*, T.A.V. İstanbul Araştırma Merkezi, C. I, İstanbul 2000, s. 133.

“Efendiler, Belediye Reisi Beyefendi Hazretlerinin Adana halkı namına şahsıma ait iltifatlarını çok kıymetli buluyorum. Arkadaşlarımız ve milletin bütün fertleri gibi, milli davamızda benim de mesaim bir kalıba sokmuş ise de, bu mesaide icraat kuvveti ve muvaffakiyet varsa buna şahsıma vermeyiniz. Ancak ve ancak bütün milletin şahsiyet-i maneviyesine veriniz. Ben milletin bu yüksek, manevî şahsiyeti içindeaciz bir fert olmakla bahtıyım. Efendiler. Millet umumi heyetiyle manevî bir şahıs halinde ve birlik kitlesi şeklinde ortaya çıktı ve bu yüksek birliği muhafaza ederek ona düşman olanları bertaraf eyledi.

“Geleceğe tam bir kararlılık ile yürümekte devam edilecektir. Bugüne kadar ki milli mesaimizin kıymeti pek yüksek, muvaffakiyet ve muzafferiyetlerimizin derecesi pek kuvvetlidir. Fakat düşmanlarımız o kadar çok ve kalplerinde, vicdanlarında ve kafalarında aleyhimize besledikleri hisler ve fikirler o kadar sağlamdır ki, elde ettiğimiz bu kadar muzafferiyet ile o hisler ve fikirlerin bertaraf edildiğini zannetmek gaflete düşmek olur. Tarihi yapan akıl, mantık, muhakeme değil, belki bunlardan ziyade hislerdir. Düşmanlarımızın hakkımızda uzun asırlarla yoğunlaşan hislerini yalnız bugünkü hâdisat ile silebileceğimizi zannetmek, hakikati ifade etmek olmaz. Biz bunu zaferlerle değil, ancak bugünkü yükselişi kabul, bugünkü ilmin ve medeniyetin talep ettiği hususların bütününesarılmak ve bütün medeni milletlerin irfan seviyelerine bizzat kendimiz erişmekle yapacağız. Milletimizin kabiliyeti, çalışmaya olan aşkı, bize bu yüksekademeyikolaylıkla geçmeye kâfidir. Ben şimdiden büyük milletin o seviyeye ulaştığını görmekteyim. Bilhassa bugün ve bu geceki gördüklerim, bu emniyeti daha çok takviye etti. Hemşerileri olmakla gurur duyduğum Adanalılara bir daha teşekkür ederim. Buradaki takdirkâr hislerimin bütün hayatımca bâki kalacağına emniyet buyurabilirsiniz.”³²

1.2.5. Mustafa Kemal Paşa’nın Kolordu Komutanlığı ve Ulu Cami’yi Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart 1923 günü Kolordu Komutanlığını ziyaret etti. Kumandan Kenan Bey, misafirlerini askeri mahfilde ağırladı. Bu ziyarette fotoğraflar çektirildi. Mustafa Kemal Paşa, kumandana iltifatlarda bulundu.³³

³² Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, A.K.D.T.Y.K., A.K.M. Yayını, S. 37, Ankara 1990, s. 50-51.

³³ Toros, s. 32; Ayrıca Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım’ın Kolordu binasından çıkarken çekilen fotoğrafları için Bkz. (Ek-18).

16 Mart 1923 Cuma günü Ulu Cami'yi ziyaret etti. Adana'nın en büyük ve değişik mimarisi olan Ulu Cami'nin çevresini büyük halk kitlesi doldurmuştu. Mustafa Kemal Paşa, camiye girerken ve çıkarken halkın sevinç gösterileriyle karşılandı.³⁴

1.2.6. Mustafa Kemal Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sanayi Mektebi ve Hastaneyi Ziyareti

Halkın, düşman işgaline karşı koymak amacıyla savunuculuğunu üstlenen kuruluş, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idi. Bu cemiyet daha sonra her vilayete dağılarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bir merkezde oluşturuldu. Bu Cemiyetin başkanı da Mustafa Kemal Paşa idi.

Hürriyet özlemi ve vatan tutkusuyla perçinlenmiş, yüksek düzeydeki kişilerin çalışma yuvası olan bu kuruluşu, Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı sıcaklığı içerisinde, sıcak duygularla ziyaret etti.³⁵

Ulu Cami'yi ziyaretinden sonra Sanayi Mektebi'ni de görmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, burayı da gezerek Mektebin tarihi hakkında verilen bilgileri dinledi.³⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaret ettiği kurumlardan biri de hastane idi. Burada yöneticiler ve hastalarla ilgilendi.³⁷

1.2.7. Mustafa Kemal Paşa'nın İzcileri ve Öğretmenler Derneği'ni Ziyareti

Öğretmenler Derneği, Mustafa Kemal Paşa onuruna yemek düzenledi. Lise'de verilen bu yemeğe yaklaşık yüz elli kişilik bir davetli katıldı. Yemekte kız mektepleri müdürleri, bazı öğretmenler de hazır bulundular. Gazi Hazretleri'nin sağına Latife Hanım, soluna Vali Refet (Canitez) Bey oturdu. Lâtife Hanım'ın yanına ise Darümuallimat Müdiresi Remziye Salih (Hisar) Hanım oturdu.

Yemeğin sonuna doğru Şair Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, şiirlerini okudu. Daha sonra Adana izcilerinin sportif gösterileri ve yemin töreni seyredildi. Adana izcileri, herkesin takdirini kazanan gösteriler düzenlediler. Adana İzcileri Kumandanı

³⁴ Toros, s. 33; Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Ulu Cami'den çıkarken çekilen fotoğrafı için Bkz. (Ek-19).

³⁵ *Cumhuriyete Giden Yolda Adana ...*, s. 50; Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Sanayi Mektebinde çekilen fotoğrafı için Bkz. (Ek-20).

³⁶ *Cumhuriyete Giden Yolda Adana ...*, s. 50.

³⁷ *Cumhuriyete Giden Yolda Adana ...*, s. 50.

Kenan Bey'in izciliğın maksat ve gayesi hakkında konuşmasından sonra Gazi Paşa'nın huzurunda inkılâplara bağılı kalacaklarına dair hep bir ağızdan yemin ettiler. Yemini herkes ayakta dinledi. İzci Oymak Beyi Coşkun Güven'in yaptığı konuşmaya karşılık olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa, duygularını şu nutukla ifade etti:

“Duygularınıza tercüman olan arkadaşınızı dinledim. Çok memnun oldum. Maddeten ve manen kuvvetli olmak için çalışınız, çok çalışınız. Çalışmalarınızın meyveleri tüm memleket çocukları için örnek olsun. Ana ve babalarınız, saygıdeğer milletimiz, sizler sayesinde, güven içerisinde yaşasınlar. Geleceğin sizden beklediği budur. Bunu sağlayacağınıza ve buna lâyık olacağınıza güvenim vardır. Bunu memnurlukla tekrar ederim.”

Mustafa Kemal Paşa, burada talebelerle de sohbet etti. Talebelere sultani mektebi'nin ne demek olduğunu, ne isim alması gerektiğini sordu. Bu soruya öğretmenlerden biri; yeni rejime göre bir isim konması gerektiğini söyledi.

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa öğrencilere; doğru olmalarını, büyüklere hürmet etmelerini, derslerini ve hocalarını sevmelerini söyledi.³⁸

1.2.8. Mustafa Kemal Paşa'nın Kız Öğretmen Okulu'nu Ziyareti

Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım, o zamanki adı “Darülmuallimat” olan Kız Öğretmen Okulu'nu ziyaretinde çok duygulu anlar yaşadı. Okulun müsamere salonunda öğrenciler önce “Adana Darülmuallimat Marşı”nı söylediler. Daha sonra Mektep Müdiresi Remziye Hanım, Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım'a şu konuşmayı yaptı:

“Muhterem Hanımefendi, Muhterem Paşamız;

Bir zamanlar yabancı bayraklar altında ağlayan, ceza çeken, muhacir Adana, bugün çektiği bütün üzüntüleri ve kahırları unuttu.

Onu, koparıldığı ana yurduna kavuşturan aziz baş, şimdi Adana'nın çileleri dolan halkının arasında. Bu böyle bir mutluluktur ki, kara günlerin kara yaralarına şifa verecek. Özellikle biz, bu dertli ovanın dertli yavrularına bilimve erdemlik vermekle görevli irfan askerlerine muhterem

³⁸ Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk'ün Okul Gezileri*, M.E.B., Ankara 1999, s. 59-62; Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın izcileri ziyareti sırasında çekilen fotoğrafları için Bkz. (Ek-21), (Ek-22).

paşamızla, muhterem eşleriyle bir çatı altında yaşadığımız bu günü, bayramlarımızın en değerlisi sayıyoruz.

Paşamız; siz bugün Türklerin o kadar kalbinde, o kadar beyninde, tüm kutsallıkları içeren en üstün duygular içinde, öylesine sonsuz bir hükümrânlık sürüyorsunuz ki; tarih, paha biçilemeyecek kadar süslü tahtlarda oturan, adları ışıktan bir kuşak gibi bütün dünyayı saran çok ünlü başbuğları tanımaktadır. Fakat bunlar, bir milletin kalbinde taht kurup oturmuş kişiler değildir. Tarihlerin yazmadığı, o gönüller sultanı siz oldunuz Paşam. Kalplerde kurulan bu soylu koltuk sizin hakkınızdır Paşam.

Dört sene önce kararan Türk bayrağını şafaklara kavuşturan dehanızın doğal hakkıdır. Paşam; Tüm Türk'ün boynundaki zinciri koparıp zafer tacını başına takan ellerinize sonsuz şükranlar borçluyuz. O şükranlar ki, kurtarıcı elleriniz, Akdeniz'i gösterdiği gün binlerce Türk anasına, bağrından koparttığı hediyeleri seve seve verdirdi. Bugün öteki elinizle başka bir cepheyi işaret ediyorsunuz. Ve "cehaleti, bağınazlığı, yıkınız." diyorsunuz. Emin olunuz Paşam, Akdeniz'e ulaşmak için geçtiği yollara binlerce yavrularını gömen anneler bu yeni açtığınız, daha çetin savaşta da yine azimli, inançlı evlatlarını verecektir. Ölüm ve kan fışkıran savunma volkanımızın mermilerini sırtında taşıyan Türk kadını, bu kez de azimli, imanlı yavrularını verecektir.

İşte biz, Adana'nın kadın muallimleri, bu yeni savaşın candan gönüllüleri, huzurunuzda söz veriyoruz. Kayalar ellerimizi parçalasa, fırtınalar gözlerimizi dumanla doldursa, biz yine açtığınız yolda, gösterdiğiniz hedefte koşacağız ve dönmeyeceğiz Paşam, dönmeyeceğiz.

"Gülmez sabahın yıldızı alnında doğunca,

Binlerce şehit annesinin yaşları dindi

Hürmet!

Hürmet sana! Yaşlar kurutan şanlı teselli,

Hürmet sana! Türk ellerinin hakta Kemal'i!"

Mektep Müdiresi Remziye Hanım'ın bu konuşmasından sonra sportif gösteriler düzenlendi. Öğrenciler vücut ve kol hareketleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın adını yansıtan gösteri yaptı.

Müsamere'de "Mustafa Kemal Marşı"nın okunması, Müdire Remziye Hanım'ın konuşması ve düzenlenen gösteriler Mustafa Kemal Paşa'yı çok duygulandırdı.

Okul'dan ayrılırken Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım'a muallimler tarafından çiçeklerle donatılmış mühür armağan edildi. Mühür de *“Adana Muallimlerinin Büyük Kurtarıcıya bir hatıra armağanı”* sözleri yazılıydı.³⁹

1.2.9. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana Çiftçileriyle Yaptığı Söyleşi

Mustafa Kemal Paşa, gündüzleri kurumları ziyaret ediyor akşamları da kendisi onuruna verilen ziyafetlere katılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya bir ziyafette Adanaçiftçileri tarafından Türk Ocağı binasında düzenlendi. Burada Adanalı çiftçiler, Mustafa Kemal Paşa'yla gecenin geç vakitlerine kadar sohbet etme fırsatı bulmuşlardı.⁴⁰ Bu sırada kendisine Adana çiftçilerinin altından yaptırdığı, minyatür bir saban armağan edildi.⁴¹ Sohbet esnasında sofranın tam karşısında memleketin tanınmış çiftçilerinden Kadı Köylü Ramazan Ağa yer almıştı.⁴² Ramazan Ağa ile Mustafa Kemal Paşa'nın sohbetinde yaşlı çiftçi, Paşa'ya *“Yüzünüzü görmek için oradan oraya koşuyoruz. Bundan mutlu bir gece görmedim”* dedi. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk çiftçisinin mevkiinin her mevkiden yüksek olduğu hakkındaki sözlerini söylemesi üzerine Ramazan Ağa'da şu sözleri dile getirdi:

“Her şeyi biz veririz. Büyükleri biz büyütürüz. Sonra da onların birinin yanına girmek istersek bizi dipcikle koğarlar. Fakat şimdi o devirlerin geçtiğini, bizim hakikaten efendi olduğumuzu anladık. Mademki en büyük adamımızla karşı karşıya bir sofrada yemek yiyoruz.”

Mustafa Kemal Paşa bu samimi sohbet sonunda çiftçilere, iki saat süren bir nutukla hitap etti.⁴³

Mustafa Kemal Paşa, çiftçilere duygularını şu sözlerle ifade etti:

“Aziz çiftçi kardeşlerim;

Diyebilirim ki, hayatımda yaşadığım en ulvi, en sade, en mesut ve samimi gece bu gecedir. Çünkü bu gece çok derin

³⁹Palazoğlu, *Atatürk'ün Okul Gezileri*, s. 63-65; Mustafa Kemal Paşa'nın Kız öğretmen okulunu ziyareti sırasında çekilen fotoğrafı için Bkz. (Ek-23).

⁴⁰Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Birinci Büyük Millet Meclisi Milletvekili, İstanbul 1961, s. 251-252.

⁴¹*Cumhuriyete Giden Yolda Adana 1918'den 1998'e*, Yeni Adana Gazetesi Yayını, Ekim 1998, s. 52; Ayrıca Çiftçiler Birliği Derneği tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilen minyatür saban'ın fotoğrafı için Bkz. (Ek-24).

⁴²Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Birinci Büyük Millet Meclisi Milletvekili, İstanbul 1961, s. 251-252.

⁴³İsmail Habib Sevük, *O Zamanlar 1921-1923*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937, s. 283.

hürmetlerle muhabbetlerle bağı olduğumuz milletimizin büyük çoğunluğunu teşkil eden çiftçilerimizle bir sofrada bulunuyorum. Bu sofrada onları emekleriyle husul bulmuş ekmeği onlarla beraber yiyoruz.

Arkadaşlar, dünyada fetihlerin iki vasıtası vardır: Biri kılıç, diğeri saban. Başka yerde de söyledim ve burada bir daha tekrarı faydalı buluyorum. Zaferinin vasıtası yalnız kılıçtan ibaret kalan millet, bir gün girdiği yerden kovulur, rezil edilir, sefil ve perişan olur. Öyle milletlerin sefaleti, perişanlığı kadar büyük ve acı olur ki, kendi memleketlerinde bile mahkûm ve esir bir halde kalabilir. Onun için hakiki fetihler yalnız kılıçla değil, sabanla yapılandır. Milletleri vatanlarında sağlam bir şekilde yerleştirmenin, millete istikrar vermenin vasıtası sabandır, saban kılıç gibi değildir. O kullanıldıkça kuvvetlenir. Kılıcı kullanan kol çok geçmeden yorulduğu halde sabanını kullanan kol zaman geçtikçe toprağın daha çok sahibi olur. Kılıç ve saban; iki fatihten birincisi, ikincisine daima mağlup oldu. Tarihin bütün vakaları ve hadiseleri hayatın bütün gözlemleri bunu teyid ediyor. Milletimiz çok büyük elemeler, mağlubiyetler, facialar görmüştür. Bütün bu olanlardan sonra yine bu topraklarda bulunuyorsa, bunun asıl hikmeti şundadır: Çünkü Türk çiftçisi bir eliyle kılıcını kullanırken, diğeri elindeki sabanla topraktan ayrılmadı. Eğer milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi olmasaydı biz bugün dünya yüzünde bulunmayacaktık.

Arkadaşlar; felaketler, elemeler, mağlubiyetler, milletler üzerinde birtakım etkenler vücut bulmasına sebebiyet verir. Bu etkenlerin başlıcası, öyle kara günlerinden sonra Milletlerin uyanış ve ağırbaşlılığını bulması, kendi benliğini duymasıdır. Uzun asırların elemeleri neticeleri nihayet bizim milletimizde de bu hassaları doğurdu. Tam bir emniyetle söylerim ki, milletimiz baştanbaşa böyle bir uyanışa nail olmuş, tamam ve kâmil bir millet halindedir. Açıklıkla ve büyük bir iftiharla ilan ederim ki, bu millet milli benliğini idrak ve bunu bütün dünyaya ispat eylemiştir. Milletimiz son zaferleri hep bu hassaları, bu idraki sayesinde kazandı. Milletleri yükselten bu hassalara bir etken daha ilave edelim: İntikam hissi; Milletlerin kalbinde intikam hissi olmalı. Bu, alelade bir intikam değil, hayatına, ikbaline, refahına düşman olanların zararlarını gidermeye yönelik bir intikamdır. Bütün dünya bilmeli ki, karşımızda böyle bir düşman oldukça onu affetmek elimizden gelmez ve gelmeyecektir. Düşmana merhamet, aciz ve zaaftır. Bu insaniyet göstermek değil, insanlık hassasının bitişini ilan etmektir. Arkadaşlar, milletleri kurtaran bu hassaların ve etkenlerin gelişmesini en ziyade çiftçilerimizden temin

etmeliyiz. Çünkü çiftçi ve çoban, bu millet için asli unsurdur. Gerçi diğer unsurlar bu asli unsur için lazım ve faydalıdır. Lakin hiçbir vehme kapılmadan bilmeliyiz ki, o asli unsur olmazsa diğer unsurlarda yoktur.

Hemşerisi olmakla iftihar ettiğim bu vilayetin toprağının verimliliğini, toprağındaki serveti anlamak için Adana ile Mısır arasında ufak bir mukayese yapacağım. Bilirsiniz ki, Mısır toprağı bereketiyle, verimli ve mahsuldar olması ile “Altın Yuvası” denmekle tanınmıştır. Hâlbuki güzel Adana’mız hiçbir vakit Mısır’dan aşağı değildir. Bunu anlamak için belirli birkaç noktayı işaret edeceğim. Bildiğime göre, Mısır’ın asıl kıymetli sahası olan kısmı 16 bin kilometrekaredir. Hâlbuki Adana’nın aynı kıymette bulunan bu toprakları 50 bin kilometrekaredir. Bu saha içinde ovalar parçası ile Seyhan ve Ceyhan arası 20 bin kilometrekaredir. Görüyorsunuz ki, yalnız bu kısım bile ölçü itibarıyla Nil Deltası’ndan büyüktür. Sonra Mısır toprakları asırlardan beri işlene işlene çok eskimiştir. O topraklar yorgundur, ancak gübre ve fen sayesinde kuvvetini muhafaza edebilmektedir. Hâlbuki Adana toprakları henüz genç, dinç, her türlü berekete hazır ve amadedir. Mısır toprakları fenni vasıtalarla istifade edebilmek sayesinde ancak bire on veriyor; hâlbuki Adana, alelade ve basit hallerde bire on daima vermektedir. İtina edildiği takdirde bire yirmi, otuz verebilir. Adana’nın Mısır’a üstün olan hassaları yalnız bunlardan ibaret değildir. Bizim vilayetimiz, denizli, körfezli, limanlı, ovalı, dağlı, tepeli, güneşli, yağmurlu, sıcaklı, serinli muhtelif iklimlerin hepsinden meydana gelen bir toplamdır. Bu toplam içinde hububata ait hassalardan başka, Mısır, bu vilayetin ormanlarında yetişen ve hayvanlarından Mısır mahrumdur. Meyvelerin her türü Mısır’da yetişmez. Bu itibarla da Adana’mız Mısır’a üstündür.

Arkadaşlar, buraya kadar Adana ile Mısır arasında hep göğüslerimizi kabartacak, bizi şükür ve iftihara sevk edecek mukayeseler yaptım. Bir de elem verecek makûs mukayeseler de var, onları da söyleyeyim. Biliyorsunuz ki, Mısır’ın hayatı Nil’dir ve Nil’in hayat kaynağı oluşu ise fenni tesisat sayesinde. Adana’yı da üç büyük nehir suluyor. Fakat bu nehirler ilim ve fennin o tesisatından Mahrum olduğu için, taşkınlar fayda yerine zarar veriyor. Muntazam olmayan cereyanlar yüzünden nakliye kesik, hasıl olan bataklıklar yüzünden ovalar sıtmalıdır. Bu hastalıklar yüzünden halk çalışmaya gayri muktedir kalıyor ve vilayetin nüfusu azalmaya mahkûm oluyor. Demin dedim ki, Adana vilayetinin yalnız ova ve nehirler arası bile Mısır’dan fazladır. Hâlbuki birde her iki kıtanın nüfusunu düşününüz. Adana’daki 400 bin nüfusa karşılık Mısır’da on beş milyon

nüfus var. Bunun dokuz milyonu Adana ovasından daha küçük olan Mısır deltasında bulunuyor. Demek ki deltanın nüfusu Adana ovasından yirmi misli fazladır. Ve demek ki, bu feyizli vilayetin ovaları daha yirmi misli nüfusu müreffeh, mesut, zengin etmeye kâfidir. Bu nüfusu bugünkü tabii ve müşkül şartlar içinde az zamanda temine imkân yoktur. Nüfusu arttırmaya ait bütün tedbirlerimizi almakla beraber bu tedbirler ne kadar geniş ve kuvvetli olursa olsun, bu nüfus boşluğunu telafiye kâfi değildir. Bu boşluğu ancak makine ile telafi edeceğiz.

Arkadaşlar Adana vilayeti bir devleti başlı başına idareye kâfi bir servet kaynağıdır. Harbi Umumiden evvel Mısır yedi buçuk milyon kantar pamuk ürettiyordu. Bu pamuk 35 milyon altın lira getirirdi. Genişliği, toprağın verimliliği itibariyle Mısır'dan aşağı kalmayan Adana'nın bu miktarda pamuk üretmesine hiçbir engel yoktur. Adana senelik 35 milyonu yalnız pamukla pekâlâ temin edebilir. Biz bunları inşallah hepsini temin edeceğiz. Yalnız bunun için bir şeye ihtiyaç vardır: İktisadiyatımızda tam bağımsızlık. Güzel vatanımızı fakirliğe, memleketi haraplığa sürükleyen muhtelif sebepler içinde en kuvvetli ve en ehemmiyetlisi, iktisadiyatımızda bağımsızlıktan mahrumiyetimizdir. Şükre ve hamda değerdir ki bu bağımsızlığımızı bugün fiilen elde etmiş bir mevkiye bulunuyoruz. Ancak fiilen sahip olduğumuz bu bağımsızlığı düşmanlarımıza şeklen ve resmen de tasdik ettirmek gereklidir. Devletin ve Milletin son hedefi işte bu noktayı temine yöneliktir. Kuvvetle ümit ediyoruz ki, bu noktayı teminde muvaffakiyet hâsıl olacaktır. Bu nokta o kadar hayati ki, onu mutlaka elde edeceğiz.

Devletler şimdiye kadar bize şu ve bu meselelerde gösterişli müsaadelerde bulunuyorlar gibi görünüyorlar. Lakin iktisadi esaretle katlanan rical memnundu. Çünkü görünüşte azametli bir bağımsızlık temin etmişlerdi. Fakat gerçekte milleti manen fakirlik çukuruna atmışlardı. Bunlar iktisadi mahkûmiyeti idrak etmeyen bedbaht hayvanlardı. Fakat bugün artık milletimiz hayat noktasının nerede olduğunu pek güzel anlamıştır. Bilhassa Adana'nın aydın halkı, bu hakikatleri çok iyi idrak etmekte bulunuyor. Arkadaşlar şimdiye kadar büyük muzafferiyetler kazandık. O zaferleri hayat için, saadet için, milletin refahı için kâfi sandık; bu suretle gafletten gaflete düştük. Hâlbuki zafer ve fetihlerden sonra derhal sanat ve iktisadiyat sahasında seri adımlarla yürümek lazımdı.

Bilirsiniz, Ruslar İsveç'in mahkûmuydu. Büyük Petro çok kanlı mücadelelerden sonra Rus bağımsızlığını temin etti. Fakat bağımsızlığı kurtarır kurtarmaz, derhal memleketin

içinde ziraat ve sanatı asırların icaplarına göre yürütmeye girişti. Bizlerde hakiki selamete ermek istiyorsak, çok kan dökerek kazandığımız muzafferiyetlerden sonra çok fedakârlık yaparak, ziraat, ticaret, sanat sahasında emniyetli adımlarla yürümeye bakalım.

Arkadaşlar;

Milletimizin içinde bulunduğu bu gafletin asli sebebi nedir? Bu millet ki asırların gafleti içinde en nihayet gözünü açtığı zaman, kendini yokluk mezarının kenarında bulmuştu. Bir an ve bir adım daha, artık ebediyen gözünü açmamaya mahkûm kalacaktı. Bundan sonra inşallah milletin uyanık gözleri bir daha kapanmayacak, artık bundan sonra o gözler nurlu, şuleli ve dikkatli kalacaktır. Fakat bunun böyle olmasını temin için eski halin asli sebebini aramak ve bir daha tekrarına meydan bırakmamak lazımdır. Bizi mezara götüren o asli sebep nedir? Bunu hiç şüphesiz idaremizin mahiyetinde aramalıdır. Demin arkadaşımız Ramazan Ağa çok güzel izah etti: “Ben hiç mektep, medrese görmedim, cahilim, kusura bakmayın” dedi. Keşke mektep, medrese görmeyenlerin hepsi Ağa Hazretleri gibi olsaydı. Çünkü kendileri çok âlimce ve daha hakiki malumat sahibidir. Ümmi olan Ramazan Ağa, cahil olmadığını demin sohbetimiz esnasında pek güzel ispat etti. Bu arada demiştir ki:

“Eski Osmanlı Hükümeti sopaya sahipti. Biz çalışırız, mahsulümüzü elimizden alırlar. Yine karşımızda sopayı görürdük. Dinleyecek makam yoktu. İştirdik, birtakım insanların sarayları, cariyeleri varmış, onların başında sultan varmış. Meğer bizim bütün mal ve mülkümüz onlarınmış. Bizi her şeyden mahrum eden meğer o saraylar, o sultanlarmış.”

Evet, arkadaşlar, o saraylar ve o sarayların etrafını çeviren hainler asırlarca bu milleti gaflette bıraktılar; onu nura koştuktan men ettiler. Onlar bu milleti ve bu memleketi yalnız iki zamanda düşünürlerdi. Biri paraya, diğeri askere muhtaç oldukları zaman! Bir baştan memleketi soyarlar, diğeri yandan milletten aldıkları askerle Viyana’yı, Mısır’ı, İran’ı zapt için fetihlere kalkarlardı. Hâlbuki milletin o fetihlerde hiçbir milli emeli, vicdani arzusu ve menfaatiyoktu. Onların hırsı şan ve şerefi için, bu milletin evlatları bir daha dönmek üzere onların arkasından sürüklenirlerdi. Sonra onların, saraylardaki debdebe ve gösterişi temin için paraya ihtiyaçları vardı. Bu parayı milletten sopa ile alırlardı. Bütün bunların neticesi milleti fakirliğe, haraplığa, nihayet ölümün kıyısına götürürdü. İşte

bu idare tarzına padişahlık idaresi denir. Arkadaşlar, bu idareyi bir daha dirilmemek üzere tarihe gömdük. Bugün eski idareden büsbütün ayrı yeni bir Türkiye Devleti var. Bunu idare eden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'dir. Büyük bir cesaretle diyebiliriz ki, bugün bir halk hükümetimiz vardır. Bu halkın mukadderatı artık ebediyen bu halkın elindedir. Gerçi bugün bu hükümetin prensiplerini, bütün usullerini bu yeni idarenin icaplarına göre tatbik edemedik. Lakin insafla düşünmeli, yeni idarenin hayatı kaç seneliktir ve nasıl bir zamanda doğdu ve nasıl şartlarla büyüdü? Arkadaşlar, bir hükümet iyimidir, fena mıdır? Hangi hükümetin iyi veya fena olduğunu anlamak için, hükümetten gaye nedir? Bunu düşünmek lazımdır. Hükümetin iki hedefi vardır: Biri milletin korunması, ikincisi milletin refahını temin etmek. Bu iki şeyi temin eden hükümet iyi, edemeyen fenadır. Eski Osmanlı hükümeti bu iki gayeyi temin etmişmidir? Bu soruya tam bir katiyetle verilecek cevap olumsuzdur. O hükümet bir defa milleti muhafaza edemediği gibi, daima ve daima kırdırmıştır. Bilir misiniz, yalnız son kırk beş seneden beri Yemen'de mahvolan askerlerimiz ve dönmeyen evlatlarımızın adedi bir buçuk milyona yakındır. Balkanlar'ı, Suriye'yi, şurayı burayı düşününüz.

Birçok yerlerde bekçilik yapmak için öldürülen hadsiz hesapsız evlatlarımızı düşününüz. O hükümetin bu milleti nasıl doğrattığını anlarsınız. O hükümet birinci gayesini yapamadı. Bari ikinciye yaptı mı, bari kalanlar mesut ve zengin midir? Bunu hiç düşünmeye mahal yok. Ne yazık ki, memleket baştan nihayete kadar harabeliktir. Her yerde baykuşlar ötüyor. Milletin yolu yok, serveti yok, hiçbir şeyi yok. Bütün millet acınacak bir fakr-u sefalet içindedir.

İşte eski hükümet tarzı milleti bu halde bıraktı. Çiftçi arkadaşlar, herkes sizler gibi vicdanlı, saf ve nezih kalpli olsaydılar, onlara eski hükümetin fenalığını anlatmayı lüzumsuz sayardım. Fakat kendisini malumatlı zanneden birtakım akılsız ahmaklar, vicdansız hainler var. Bunlar, benim fena olarak izah ettiğimi, size iyi olarak anlatacaklardır. Onlara verilecek cevabın ne olması lazım geldiğini sizlere terk ediyorum.

Şimdiki hükümet şeklimiz, bizim için en iyi ve en uygun olanıdır. Henüz üç buçuk dört yaşında olan bu hükümetin, bu müddet zarfında yaptığını ölçü olarak alınız ve aynı ölçüyle bundan sonrayı da inceleyin. Bu hükümet tarzının dört senede ne yaptığını düşününce, bundan sonra da ne yapabileceğini anlarız. Dört senelik kısa bir zaman içinde milli mevcudiyetimizi, muhafaza ile kalmadık, asırların

omuzlarımıza yüklettiği suçları da temizledik ve onların faili olmadığımızı insanlık cihanına fiilen ispat ettik. Gerçi bu hükümet tarzı, bu kısa müddet içinde milleti müreffeh ve mesut yapamadı. Bin türlü mihnet ve meşakkatler içinde ilk adımlarını atan bu hükümet tarzının semerelerini henüz maddi bir halde görmüş değiliz. Lakin yapılan şeyler bize, yapılacak şeyleri de pek güzel gösteriyor. Hepimiz vicdanlarımızda en kuvvetli kanaatler ve emniyetlerle biliyoruz ki, milletimiz ister istemez zengin, müreffeh ve mesut olacaktır. Hükümetimizin tarzı ve mahiyeti bu gayeyi temine kâfidir, kefildir ve kudreti iyidir.

Gerek bu gece burada ve dünden beri her yerde, muhterem hemşerilerim Adanalıların hakkımda gösterdikleri çok kıymetli, çok hararetli ve samimi takdirlerden ve teveccühlerden bütün mevcudiyetimle mütehasıs ve minnettarım.

Yalnız şunu bir hakikat olarak biliniz ki, şeref hiçbir vakit bir adamın değil, bütün milletindir. Eğer yapılan işler mühimse, gösterilen muvaffakiyetler barizse, inkılâplar dikkat çekiciyse her fert kendini tebrik etmelidir. Çünkü böyle büyük şeyleri ancak çok kabiliyetli olan büyük milletler yapabilir ve bu milletin her ferdi böyle en kabiliyetli ve büyük bir millete mensup olduğunu düşünerek kendini tebrik etsin.

Üç dört sene evvel teşebbüslerinin başlangıcında kuvvetli sözler söylemiştim. Bu milletin kabiliyet derecesini yakından ve içinden görmek itibariyle kuvvetli sözler söylemiştim. O zaman onları hafiflik kabul eden hafif beyinli kimseler vardı. Fakat sırf milletimizin ruhundaki büyük kabiliyete güvenerek vukuundan evvel söylediğim o sözlerin, hakikatler ve fiiller ile maddeten teyit olduğunu görmekte bahtiyarım. Hiçbir sözümde millete karşı ricat vaziyetinde kalmadım. Onları söylerken bir hayalperest gibi, hayal terennüm eden bir şair gibi değil, onları söylemekliğim bu milletteki kabiliyet unsurlarını bilmekliğimden idi. Yine aynı unsurlara güvenerek siz muhterem çiftçilere katiyetle söylüyorum ki, geleceğe ait söylediklerimin de kolaylıkla husulü mümkündür ve husul bulacaktır. Yeter ki birbirimize olan emniyet ve itimat kaybolmasın.

İyi biliniz ki, bu emniyet ve itimadı ihlale çalışanlar vardır. Sizi aldatmak ve küçük düşürmek isteyenlere açıkça sorunuz: Milli hâkimiyet, bağımsızlık ve devlet kavramlarında fikriniz nedir? Diye açıkça sorunuz. Biliniz ki, o aldatıcılar acı sözden kaçınırlar. Onlar kulaktan kulağa söylemeyi tercih ederler. Siz onlara “fısıldama istemiyoruz” deyiniz. O

hainlerin fısıltısı kısılsın, millet her şeyi açıkça öğrensin ve açıkça sorsun.

Ne olursa olsun, şu ve bu sebepler için milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Harp zaruri ve hayati olmalı. Hakiki kanaatim şudur: Ben milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı “ölmeyeceğiz” diye harbe girebiliriz. Lakin millet hayati tehlikeye maruz kalmayınca, harp bir cinayettir.

İnşallah iyi ve şerefli bir barış yapacağız. Barışın imzasıyla önümüzde bir çalışma devri açılacak. O zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihi vazifesini tamamlamış olacağı için, tabiatıyla yeni seçimler yapılacaktır. Muhterem çiftçiler, yeni seçimi çok mühim bir vatan meselesi olarak kabul ediniz. Çünkü bundan sonra toplanacak olan meclisin memlekete, millete tapmaya mecbur olduğu vazifeler çok güç, çok ağır, çok mühimdir. İçinizde memleketi ve milleti en çok seven, aklına, ferasetine, vicdanına en çok güvendiğiniz insanları seçiniz ancak bu sayede Meclis sizin arzularınızı yerine getirmeye, layık olduğunuz refahı temin kudretine sahip olacaktır. Bana gelince millet tekrar beni seçerse, bu yeni meclise dahil olurum. O zaman vazifemi emniyetle yapabilmek için, bir Halk Fırkası teşkili emelindeyim. Fırkanın programını lazım geldiği zaman bütün millete bildireceğim. Memnun olursanız, iyi bulduğunuz yerler olursa onları da bana bildirirsiniz. Ben de düzeltirim. İstiyorum ki, o program şahsi olmasın, bütün milletin programı olsun.

Devletlere verdiğimiz son karşı cevabı biliyorsunuz. Basit, meşru, hayati olan şartlarımızı devletler kabul etmezlerde bizi harbe sevk ederlerse, sakın telaş etmeyiniz. Emin olunuz ki, o zaman belki şimdikinden daha kuvvetli bir devre nail olacak, daha müsait şartlar temin edeceğiz. Ordularımızın maddi ve manevi tertibatı, tertibat sınırlarımızın her tarafında maddi, manevi teminatı elde etmeye kâfi bir kudrettedir.”

Mustafa Kemal Paşa, iki saat on beş dakika süren nutuklarına şu sözlerle son verdi:

“Muhterem çiftçiler, sizler hepimizin babasısınız, hepimizin efendisisiniz.”⁴⁴

⁴⁴ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 15, Kaynak Yayınları, Şubat 2005, s. 210-216, Cumhuriyete Giden Yolda Adana 1918'den 1998'e, Yeni Adana Gazetesi Yayını, Ekim 1998.

1.2.10. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana Esnafları'yla Konuşması

Mustafa Kemal Paşa ertesi sabah hareket edeceği için birçok kurum tarafından verilmek istenen ziyafetlere katılamayacaktı. Adana esnafı da Mustafa Kemal Paşa onuruna bir ziyafet düzenlemişti. Türk Ocağı binasında verilen çiftçilerin ziyafetinden sonra vakit olmadığı için aynı gece Esnaflar Cemiyeti'nin ziyafeti çaya dönüştürülmüştü. Büyük salonun içi çiftçilerin ziyafetinde olduğu gibi Esnaflar Cemiyeti'nin çayında da çok kalabalıktı. Çaylar içildikten sonra Adana Esnaf Cemiyeti İdare Reisi Ahmet Remzi Bey tarafından bir konuşma yapılarak cemiyet'in işleyişi hakkında bilgi verildi.

Bu samimi ve ifadeli konuşma karşısında Mustafa Kemal Paşa bir nutukla şu sözleri ifade etmiştir:⁴⁵

“Adana'nın muhterem sanatkârları. Hepinizi samimiyetle, takdirle, muhabbetle selamlarım. Arkadaşlarımızın verdiği izahattan fevkalâde memnun oldum. Bir milleti yaşatmak için bir takım temeller lâzımdır ve bilirsiniz ki, bu temellerin en mühimlerinden biri sanattır. Bir millet sanattan ve sanatkârdan mahrumsa tam bir hayata malik olamaz. Böyle bir millet bir ayağı topal, bir kolu çolak, sakat ve hasta bir kimse gibidir. Hatta kastettiğim manayı bu söz de ifadeye kâfi değildir. Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş olur. Yalnız şunu söyleyeyim ki, milletlere ferden sanatkâr yetiştirmek kâfi değildir. İnsanlar ferdî olarak çalışırlarsa başarılı olamazlar. Çünkü Allah insanları yaratırken onlara öyle bir hacet vermiştir ki, her insan hemcinsi insanlarla çalışmaya mecbur ve mahkûmdur. Bu iştirak faaliyeti âdeti bir ilâhî ihtiyaç olunca, maksatları birleştirmenin nasıl zaruret olduğunu kolayca anlarız. İlk hakikat olarak anlarız ki, herhangi sanatta emniyetle terakki arzu edilirse aynı meslek ve sanatta bulunan insanların dayanışmacı bir şekil altına girmesi lâzımdır. Sizlerin bir sene evvel kendi sanatlarımız dâhilinde birer şekil aldığınızı işitmek ve teşkil ettiğiniz cemiyetle bu şekillerin böyle umumî bir mecmua husule getirdiği, benim için en ciddi bahtiyarlıktır. Bir millet sanata ehemmiyet vermedikçe büyük bir felâkete mahkûmdur. Birçok unsurlar o felâketin derecesini fark etmez. Fark ettiği gün de ne kadar müthiş bir faaliyetle çalışmak lâzım geldiğini tahmin eyleyemez. Artık tarihe karışan Osmanlı Hükûmeti, maatteessüf asırlarca yanlış bir zihniyet sahibi oldu. Çünkü onlar sanatı ve

⁴⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s. 217.

sanatkârları kendi milletlerinden yetişmiş görmekten zevk almazlardı. Hatta en şevketli Osmanlı padişahlarından biri, zannedersem Kanunî Sultan Süleyman, askerlerinden bir Türk Müslümanın saraçlık sanatına sahip olduğunu görünce fevkalâde ümitsiz müteessir olmuştu. Onların nazarında sanatkârların gayr-i müslimden olması daha üstün bir nitelikti. Onlar sanattaki hayat kaynaklarını başka milletlerin elinde bulundurmanın zararlarını göremiyorlardı. Asil milletimiz, sanattan mahrumdu. Sanatkârlar azdı. Mevcut olanlar da icap eden derecede mahir değildi. ...Muhterem sanatkârlar, aziz arkadaşlar. Bizi yanlış yola sevk eden kötü ruhlular bilirsiniz ki çoğunlukla din perdesine bürünmüşler, saf ve nezih halkımızı hep şeriat sözleriyle aldata gelmişlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz. Görürsünüz ki, milleti mahveden, esir eden, harap eden fenalıklar hep din kisvesi altındaki küfür ve melânetten gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırırlar. Hâlbuki elhamdülillah hepimiz Müslümanız, hepimiz dindarız, artık bizim dinin icâbatını öğrenmek için şundan bundan derse ve akıl hocalığına ihtiyacımız yoktur. Analarımızın, babalarımızın kucaklarında verdikleri dersler bile, bize dinimizin esâsâtını anlatmağa kâfidirler. Buna rağmen hafta tatili dine aykırıdır gibi hayırlı ve akla, dine uygun meseleler hakkında, sizi iğfal ve gölgelemeye çalışan kötü ruhlulara iltifat etmeyin. Milletimiz bu gibi âlimleriyle iftihar ediyor. Onlar milletin emniyetine ve ümmetin güvenine mazhardırlar. Bu gibi âlimlere gidin. “Bu efendi bize böyle diyor, siz ne diyorsunuz?”deyiniz. Fakat umumi surettebuna da ihtiyaç yoktur. Bilhassa bizim dinimiz için herkesin elinde bir ölçü vardır. Bu ölçü ile hangi şeyin bu dine muvafık olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, milletin menfaatine, İslâm'ın menfaatine uygunsa kimseye sormayın. O şey dinidir. Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın uygun düştüğü bir din olmasaydı en kâmil olamazdı, ahir din olamazdı.

“Arkadaşlar. Cemiyetimizi teşkil edeli henüz bir sene olmuş, bir sene uzun bir zaman değildir ve düşününüz ki, bu bir seneyi de harp içinde geçirdiniz. Buna rağmen bir sene içinde elde ettiğiniz neticelerden memnun ve müsterih olmalısınız. İnşallah harp muvaffakiyetle biter. Sulh günleri gelecektir. Çalışmanızın semerâtını asıl o zaman göreceksiniz. Yalnız gördüklerimizle iktifa etmeyelim. Bu görgü bugün için kâfi değildir. Babalarımız, babalarımızın babaları sanatla, millete hayat ve saadet verecek sahalarla lüzumu kadar iştigal ettirilmemiş, kendi evlerini ve kendiişlerini bırakmışlar; yabancıların bekçiliğini yapmışlar. Hâlbuki bizi mahvetmek isteyenlersanatın her

şubesinde terakki etmişlerdir. Bugünkü tezgâhla Amerika ve Avrupa'ya karşı mücadelenin nasibi mağlubiyettir. Kendi derecemizi bilelim. İnsaflı olalım. Neyi öğrenmek lâzımsa onu öğrenelim. Bize din de, Allah da bunu emrediyor.

“Büyük dinimiz çalışmayanın insanlıkla alâkası olmadığını bildiriyor. Bazı kimseler asrî olmayı kâfir olmak sanıyorlar. Asıl küfür onların bu zannıdır. Bu yanlış tefsiri yapanların maksadı, İslâmların kâfirlere esir olmasını istemek değil de nedir? Her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıkla değil, akılladır.

“Bu gece milletin hakikî tabakasına mensup siz esnaf ve sanatkârlarla bir sofrada bulunmakla çok memnun ve mesudum. Bu memnuniyet ve saadetin asıl siz sanatkârların ufak dükkânlarımız yerine muhteşem fabrikalar yapıldığını gördüğüm gün, en hakikî ve en yüksek derecesini bulacaktır.

“Bir senelik faaliyetimiz, yaptığımız teşkilât bana bu neticeye varacağımız emniyetini verdi. Şimdiden memnuniyetlerimi izhâr ederim.”⁴⁶

⁴⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, A.A.M, Ankara 1997, s. 129-132.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN CUMHURİYET DÖNEMİ ADANA ZİYARETLERİ

2.1. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 13 OCAK 1925-14 OCAK 1925 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ

Mustafa Kemal Paşa, Adana’ya üçüncü ziyaretini 13 Ocak 1925 tarihinde gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’ya geleceği hakkındaki haberler şehirde büyük bir sevinç yaratmıştır. Yağmura rağmen halk büyük bir coşkuyla Mustafa Kemal Paşa’yı karşılamak üzere hazırlıklara başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa’yı, Yenice İstasyonunda Vali, Fırka Kumandanı ve Belediye Reisi karşılayacaktır. Mustafa Kemal Paşa, Hükümet Dairesini ziyaret ettikten sonra Dört Yol’a hareket edecek ve burada üç gün kalacaktır.⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa’nın, 13 Ocak 1925 tarihli Adana ziyaretinden evvel Adana Belediyesi, Belediye Encümen Üyeleri tarafından 5 Ocak 1925 tarihinde Adanalıların hemşerisi olduğu ilan edilmiş ve karar alınmıştır. Alınan bu karara, Mustafa Kemal Paşa’nın doğum yerinin Türkiye’nin sınırları dışında olması ve Adana halkının da bunu göz önünde bulundurup onu kendi hemşerileri gibi görmek istemeleri sebep olarak gösterilmişti. Mustafa Kemal Paşa, 13 Ocak tarihli ziyaretinde bu tekliften onur duyduğunu söyledi.⁴⁸ Adanalılar, Adana’nın ve bütün yurdun kurtarıcısı Mustafa Kemal Paşa’yı hemşerileri olarak kucakladılar. Mustafa Kemal Paşa’nın Adanalıların bu teklifini kabul etmesinden sonra Adana halkı ona ebedi minnetle bağlılıklarını ilan ettiler. Mustafa Kemal Paşa hemşerilik mazbatasını imzalamasından sonra artık Adanalıların hemşerisi oldu.⁴⁹

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1925, S.247, s. 1.

⁴⁸ *Atatürk ve Adana*, s. 5; 20 Ocak 1925’te Adana’da Şehir Meclisi’nin Oy Birliği İle Verdiği Kararla Mustafa Kemal Paşa, Adana Hemşerisi Seçildi Bkz. (Ek-27).

⁴⁹ Yusuf Ayhan, *Mustafa Kemal’in Pozantı Kongresi ve Adana’nın Kurtuluşu*, İpek Matbaası, Adana 1963, s.150

2.2. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 17 OCAK 1925 – 20 OCAK 1925 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ

Mustafa Kemal Paşa, 13 Ocak 1925 tarihli Adana ziyaretinden sonra Dört Yol’a gitti. Burada üç gün kalarak 17 Ocak 1925 tarihinde tekrar Adana’ya döndü.⁵⁰

2.2.1 Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’da Karşılması

Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’yı ziyaret edeceği haberini Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ocak 1925 tarihli 250. sayısında yer vermişti. Cumhuriyet Gazetesi’nin haberine göre; Mustafa Kemal Paşa’yı karşılama merasimi için hazırlıklara başlandığı, herkesin Mustafa Kemal Paşa’yı görecek olmalarından ötürü büyük bir sevinç duyduğunu, Adana esnafı ve öğrencilerinin düzenlenen programa göre Mustafa Kemal Paşa’nın geçeceği caddeler üzerinde hazır bulunacakları ve Paşa’yı alkışlayacaklarını, Mustafa Kemal Paşa’nın istasyonda bir müddet dinlendikten sonra kendileri için hazırlanan Suphi Paşa Konağı’nda misafir kalacağını yazıyordu. Yine gazete haberine göre; Adana’nın büyük caddesinin ortasında gayet muazzam bir karşılama töreni düzenlendiği, geceleyin ise büyük bir fener alayı tertip edilecek ve alaya esnaf ile mektep talebesinin katılacağı yazılıyordu. Belediye de Mustafa Kemal Paşa için büyük bir ziyafet hazırlamıştı.⁵¹

Cumhuriyet Gazetesi, bir sonraki günkü sayısında yine Mustafa Kemal Paşa’nın, Adana İstasyonu’na geleceği haberini şu sözlerle ifade ediyordu:

Mustafa Kemal Paşa’nın içinde bulunduğu tren saat 5’te Adana’ya geldi. Halk saat bir buçuktan itibaren istasyona dolmuştu. Halk, Mustafa Kemal Paşa’yı sabırsızlıkla bekliyor, istasyonun dış tarafında da mektepliler ve izciler hazır bulunuyordu. Tren istasyona girmeye başladığı andan itibaren alkışlar ve yaşı sesleri istasyonu sarmıştı. Mustafa Kemal Paşa emsalsiz bir tören ile karşılandı.

Mustafa Kemal Paşa’nın yanında Latife Hanımefendi, Müfettiş Fahrettin Paşa, Adana Halk Fırkası mutemedi Fazıl Berk Bey bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bir müddet istasyonda durduktan sonra yaya olarak ilerlemiş mekteplilere, izcilere iltifat ettikten sonra otomobiline binerek mahfili askeride onuruna düzenlenen çay ziyafetine katılmıştır. Yollarda o kadar fazla

⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa’nın 17 Ocak 1925 tarihli ziyaretinde çekilen fotoğrafı için Bkz. (Ek-25).

⁵¹ Cumhuriyet, 16 Ocak 1925, S. 250, s. 1.

halk kitlesi bulunduğundan Mustafa Kemal Paşa'nın otomobili yollardan adeta geçememiştir.

Çay ziyafetinden sonra Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanımefendi kendileri için hazırlanan Suphi Paşa Konağı'na gittiler.⁵²

2.2.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocağı'nı Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanımefendi Türk Ocağı tarafından Ocak sinemasında düzenlenen müsamereye katılmışlardı. Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanımefendi sinemaya girişte, sinemayı dolduran halkın beş dakikadan fazla süren alkışları içinde localarına gittiler.

Müsamerede ilk olarak Kurtuluş Bayramı günü temsil edilmiş Adana'nın kurtuluşu canlandırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu gösteriyi çok beğenmiş ve alkışlamıştır. Büyük Adana bayrağının çekildiği anda alkışlar dinmemiştir. Birkaç gösteriden sonra müsamere son bulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa locada Latife Hanımefendi ve Fahrettin Paşa ile birlikte oturuyordu. Yanlarına Türk Sözü baş muhabiri Ferit Celal Bey gelerek Ocak hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın sorduğu sorulara cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ferit Celal Bey'e bir daha sinemaya geldiğinde kendisine loca ayrılmamasını, bir fert gibi istediği yerde oturacağını söylemiştir. Paşa, müsamereden duyduğu memnuniyetini dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Adana'dan ayrılırken Türk Ocağı'nın selamlarını ileten Adana Türk Ocağı Reisi ve Türk Sözü gazetesinin baş muhabiri Ferit Celal Bey'e “Adana Türk Ocaklılarına sevgi ve selamlarımı ileterek bu hususta ifade etmek istediğim hislerimi siz kendi ifadenizle anlatın” demiştir.⁵³

2.2.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana Memleket Hastanesini Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa, Suphi Paşa ve Kadri Bey'in çiftliklerini ziyaret ettikten sonra Memleket Hastanesi'ne gitmiştir. Hastane önünde ellerinde kırmızı beyaz kurdelelerle yolun ortasında bekleyen hastalardan Darüleytam talebesinden gözü hasta bir çocuk ve yaralı bir kız Mustafa Kemal Paşa'ya hasta evlatlarının teşekkürlerini kabul

⁵² *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1925, S. 251, s. 1.

⁵³ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1341, S. 253, s. 3.

etmelerini söylemiştir. Bir hasta bakıcı ise, “Paşam hasta evlatlarımızın acı iniltilerini dindiren çiçeklerimizi takdim ediyorum”⁵⁴ demiştir.

2.2.4. Mustafa Kemal Paşa’nın Adana Ziraat Mektebi ve Topçu Kışlası’nı Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa’nın ziyaret ettiği kurumlardan birisi de Ziraat Mektebi olmuştur. Ziraat Mektebini ziyareti esnasında Maliye’den bir kişi Mustafa Kemal Paşa’nın “Bu memleketin efendisi çiftçidir” ve “Kılıçla memleketler gider sabanla kurtarılanlar gitmez, kalır.” sözlerini hatırlatarak bu sözleri gaye edinerek çalıştıklarını ve çalışacaklarını söyleyerek arkadaşları namına Mustafa Kemal Paşa’yı selamlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa bu sözlere karşılık olarak şu cevabı vermiştir:

“Muhitinizde geçirdiğim dakikalar canımın en kıymetli en istifadeli zamanları olmuştur. Bundan dolayı müftehirim. Memleketimizin ziraat memleketi olmakla beraber asri bir vecih tarzla ziraatını icap ettirmektedir. Beyan buyurduğumuz vecih ile bu memlekete hizmetimiz geçmiş ise bu hizmetimizi mükâfatlandırmak istiyorsanız, tahsilinize ciddiyetle devam eder, asri çiftçi olup lazım olan manevi ve maddi adımı atmış olursunuz. Bunu sizden kemal-i ciddiyetle talep ederim.”

Mustafa Kemal Paşa, Ziraat Mektebi’nden sonra Topçu Kışlası’nı ziyaret etti. Burada askeriresmigeçittöreni düzenlendi. Mustafa Kemal Paşa bir bataryanın mevzi almasını emrederek batarya mevzi alırken neferlere sorular sordu. Buradan ayrılırken teşekkür etti.⁵⁵

2.2.5. Mustafa Kemal Paşa’nın Lise’yi Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa Lise’de edebiyat dersine girerek, Öğretmenlerden Nurullah Atabey’in dersini dinledi.⁵⁶ Burada öğrenciler ve okul hakkında bilgiler aldı. Lise gezisinden sonra Adana’daki ziyaretlerini tamamlayarak Mersin’e hareket etti.⁵⁷

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1341, S. 253, s. 3.

⁵⁵ *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1925, S. 254, s. 4; Mustafa Kemal Paşa’nın Adana Zirai Alet Sergisi’ni izlerken çekilen fotoğrafı için Bkz. (Ek-26).

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1925, S. 254, s. 4.

⁵⁷ *Adana’da Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim*, Adana Valiliği, M.E.M., Adana 2004, s. 67.

2.3. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 16 MAYIS 1926 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ

Mustafa Kemal Paşa, Adana’ya beşinci ziyaretini 16 Mayıs 1926 tarihinde düzenledi. Mustafa Kemal Paşa’nın hareket programını Cumhurbaşkanlığı Başkâtibi Tevfik Bey, İsmet Paşa’ya telgraf çekerek bildirdi. Tevfik Bey telgrafta Mustafa Kemal Paşa’nın Ertuğrul Yatı’yla Silifke’den hareketle 16 Mayıs 1926’da Mersin’e varacağı ve Hükümet Konağını, Vilayeti ziyaret ettikten sonra trenle Adana yoluyla Dört Yol’a gideceğini bildiriyordu.⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, 4 Mayıs 1926 günü Konya’dan Tarsus’a gelmesi üzerine o gün, Adana Valisi Mustafa Reşat, Belediye Başkanı Ali Münif (Yeğenağa) olmak üzere, Adana’dan bir heyet Yenice İstasyonu’na gelerek Mustafa Kemal Paşa’yı karşıladı. 16 Mayıs 1926 günü Mustafa Kemal Paşa, Mersin’den Adana’ya geldi.

Bu ziyaretinde Valiliğe, Belediye’ye, Parti’ye ve Türk Ocağı’na uğradı, yetkililerle görüştü. Aynı gün Dört Yol’a hareket etti.⁵⁹

2.4. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 15 ŞUBAT 1931 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ

2.4.1. Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’da Karşılması

Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’ya geleceği haberi alınır alınmaz karşılama töreni hazırlanmıştı. O gün istasyon yeri halkla doldu. Gar dâhiline Polis Müdürlüğü’nden kart verilmiş olan kişilerden başka kimse kabul edilmiyordu. Mustafa Kemal Paşa’yı taşıyan trenin saat üç buçuğu beş geçe Misis’ten hareket ettiği bildirildi ve tren saat on dördü on beş geçe istasyona girdi. Tren istasyon’a girerken Mustafa Kemal Paşa’nın vagonu en sonda kendisi de pencere de bulunuyordu. Tren halkın alkışları arasında istasyona girdi⁶⁰. Kalabalık bir halk kitlesi Mustafa Kemal Paşa’yı

⁵⁸ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030-10-00-00-2-9-26-6. Ayrıca orijinal belge için Bkz. (Ek-1).

⁵⁹ Mehmet Önder, *Atatürk’le Adım Adım Türkiye*, Kültür Ofset Araştırma Yayınları:1, Ankara 1984, s. 12.

⁶⁰ *Yeni Adana*, 17 Şubat 1931 Salı, S. 2727, s. 1; Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın Adana İstasyonu’nda karşılanışında çekilen fotoğraf için Bkz. (Ek-28).

büyük bir coşkuyla karşıladı.⁶¹ Mustafa Kemal Paşa vagondan inerek halkı selamladı ve teker teker ellerini sıktı.⁶²

Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Ayıntab (Antep) Mebusu Kılıç Ali, Kütahya Mebusu Recep, İzmir Mebusu Vasıf, Edirne Mebusu Zeki Mesut beylerle Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa ve Muhafız Kıtıatı Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı, Seryaver Rusuhi Beyler bulunuyordu. İstasyonda Vali Fırka Kumandanı Kenan, Mirliva Nuri Paşa, Belediye Reisi Turhan Cemal Bey, mülkiye ve askeriye ile mektepler ve kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılandı.⁶³

İstasyondan çıktıktan sonra kendilerini bekleyen otomobile binerek halkın alkışları arasında hareket ettiler. Mustafa Kemal Paşa bu ziyaretinde; yeni istasyon caddesinde kendi teşriflerine hazırlanmış olan Halk Fırkası Mutemedi Fahri Bey'in evinde misafir edildi.⁶⁴

2.4.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocağını Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak Vilâyet makamını, Halk Fırkasını ve Belediye Dairesini ziyaret etti. Geçtiği her yerde büyük bir coşku ve sevgiyle alkışlanıyor, selamlanıyordu. Bu ziyaretlerinden sonra Türk Ocağı'na teşrif ederek ocağın işleyişi hakkında bilgi almıştır. Daha sonra Mıntıka Maarif Emini İsmail Habip Bey, söz alarak mıntıka maarifi ve millet mekteplerinin faaliyeti hakkında bilgi vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, burada zirai ve iktisadi hususlara değinerek, vergi vermenin önemi ve Türk dilinin üstünlüğü üzerine konuşma yapmıştır ve bu meseleler hakkında şu sözleri söylemiştir:

“Birkaç günden beri mıntıkanızda dolaşıyorum. Zirai ve iktisadi halleri tetkik ettim ve bu hususta hiçbir sıkıntı görmedim. Bu sıkıntıyı çekenler büyük çiftlik sahipleridir. Bunlar az zamanda çok iş yapmak istemişler bankalarla şuraya buraya borçlu kalmışlardır ve ödeyemeyecek bir hale gelen borçlarından dolayı sıkılmaya başlayarak memlekette zirai ve iktisadi buhranın büyüdüğünü ileri sürmüşlerdir.

⁶¹ *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1931 Salı, S. 2438, s. 1.

⁶² *Yeni Adana*, 17 Şubat 1931 Salı, S. 2727, s. 1.

⁶³ *Yeni Adana*, 13 Şubat 1931 Cuma, S. 2724, s. 1.

⁶⁴ *Yeni Adana*, 17 Şubat 1931 Salı, S. 2727, s. 1.

Hâlbuki çiftçi ve arazi sahiplerinden başlıca herkes işinde gücündedir. İnsanlar üzerine felâketler gelebilir. Nitekim geldi. Lakin bunlar zirai buhrana sebebiyet vererek yaygara koparacak kadar değildir.

Arkadaşlar!

Birde vatandaşlar vergilerin ağırlığından şikayet ediyorlar. Bunları vermeye mecbur olunan vergilerin verilmemesi ve diğer taraftan mal memurlarının rüşvet yiyerek müsamaha göstermesi neticesinde çoğalmış olan bu vergiler, günün birinde kendilerinden aranıldığı zaman vermeyecekleri aşikârdı. Çünkü vergiler o kadar teraküm etmiştir ki onu bir senede değil üç senede vermekle kendilerini kurtaramazlar. İşte bunun içindir ki vergilerin ağırlığından şikâyet ediliyor. Kabahat doğrudan doğruya maliye memurlarındadır. Onlar sahtekârlık yapmak, rüşvet yemek suretiyle vazifelerini suistimal etmişlerdir. Sonrada vergiler kalkacak, vergiler ağırdır diye ortalıkta yalancı bir rüzgar estiriyorlar.

Eskiden bizim defterdar diye oturttuğumuz adamlar vazifelerine bakmıyorlar, memurları suistimal yapıyor, neticede vergiler millet üzerinde kalkmalı diye yaygara başlıyordu. Soruyorum size arkadaşlar bir milletten vergi kalkarsa fertlerden vergi alınmazsa Hükümetin, Devletin kıymeti kalır mı?

Vergiler verilecektir. Ancak bu memurlar vazifelerinde çok yanlış hareket ettiklerini bilmelidir.

Arkadaşlar!

Memlekette fikir hürriyeti, vicdan hürriyeti, hareket hürriyeti mevcuttur. Ancak bunlar namahdut değildir. Ve fertler hükümete hürriyetlerinden bir kısmını bahşetmişlerdir.

Arkadaşlar!

Muallimlerin ve memurların siyasetle uğraşmamaları lazım gelir. Bizde muallimlerle memurların vazifeleri o kadar fazlalaşmıştır ki ancak başka bir işle meşgul olmadıkları zaman vazifelerini yapmış olurlar deniliyor. Hâlbuki memurların, muallimlerin vazifelerinden başka bir işle meşgul olacak zamanları da vardır.

Arkadaşlar!

Türk demek dil demektir. Türkçe konuşmayan Türk değildir. Bunlar biz Türküz derlerse kabul etmeyecek de değiliz. Adana içinde bulunan nüfusun yarısı Türkçe konuşmayan insanlardır. Buna karşı ocaklar vazifesini yapmazlarsa

bunlar daha Türkçe konuşmayacaklardır. Böyle Türkçe konuşmayan bu insanlar fevkalâde zamanlarda kendi dilleri ile konuşanlarla el ele verirler. Her şeyden evvel Türkçe konuşmasının elzem olduğunu söyler ve sözüme nihayet veririm.”⁶⁵

2.4.3. Mustafa Kemal Paşa’nın İsmail Habib Sevük İle Yaptığı Söyleşi

Mustafa Kemal Paşa’nın 1931 tarihli Adana ziyaretinde 16 Şubat Pazartesi günü istasyon caddesinde kendisine tahsis edilen evdeki sohbet esnasında otuz, otuz beş kişilik kalabalık bulunmuştur. İsmail Habib Sevük, tam Mustafa Kemal Paşa’nın karşısında oturmuştur. Maarif Emini İsmail Habib Sevük ile Mustafa Kemal Paşa bir süre sohbet etmiştir. İsmail Habib Sevük, “Atatürk İçin” adlı kitabındaki kendisi ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen sohbeti şu şekilde anlatmıştır:

“-İsmail Habib, mektepler ne âlemde? ” diyor.

Adana mekteplerini kısaca anlattıktan sonra, lafın getirdiği bir vesile ile Suriye ve Kıbrıs Türklerinin halinden de bahsediyorum:

“-İngilizler, Kıbrıs’ta yeni harflerimizi resmen kabul ettiler. Orada otuz senedir Maarif müdürlüğü yapan Kanon bu kere tekaüde sevk edilince Türk muallimleri mükemmel bir ihtilaf yaparak kendisine altın kupa hediye”

Bunları, kafasında birikmiş başka bir şeyi söylemek için sabırsızlanıp onu söylemeğe vesile arayan bir tavırla, dikkate almaksızın, dinliyor.

Nitekim “-İngiliz dedin de aklıma geldi, dedi, İngiliz ırkı nasıl teşekkül etmiştir?” Belli kafası hep tarih işleri ile dolu. Tarih onu humma gibi sarmış. Zaten kendisinin en keskin hususiyetlerinden biri: Merak sardığı mevzua kafasının bir taraf ile değil bütün hüviyeti ile girmek. Mevzuu elemiyor, kucaklıyor.

İngilizlerden Cermen’e, Cermen’den de Goldova’ya geçti:

“-Neydi o, az kalsın Sezar’ı mağlup edecek olan genç Golva başkumandanının adı neydi? Karışık çetrefil bir ismi var; ha: Versengetorisk! Fransız tarihlerine göre bu isim “Bahadırların büyük reisi” demekmiş. Hâlbuki hecelere ayrılınca onun ne olduğu kendiliğinden meydana çıkar:

⁶⁵Yeni Adana, 18 Şubat 1931 Çarşamba, S. 2728, s. 1.

Birinci hecenin başında vavı kaldır, “er” kalır. İkinci hece “senk “ yani “cenk”, üçüncü hece “torik” yani “Türk”...”

Oradan Bedros Keresticiyan’ın “Türk lisanının etimolojik lügati” nden deliller göstererek “Ege” kelimesine geçti, sonra birkaç cümleyle büyük Türk muhaceretlerini çiziyor.

İngiliz, Cermen, Golva, Ege, Sümer, Orta Asya... Dinlemek iyi, fakat cevap ver bakalım, işte birdenbire soruyor:

“-Maarif Emini bütün bunlara ne dersin? Hem bize anlatsanıza, Kilikya’nın aslı nedir? “ Çukurova’nın daha eski Türkçesine ne derlerdi “ Toros”un manası nereden gelir?

“-Vallahi Gazi Hazretleri diyorum Türk tarihi hakkında şimdiye kadar bildiğimiz hep klâsik malûmat kırıntılarından ibaretti. Yer yer umumî telâkkileri yırtarak, yer yer umumî meçhullere yeni ufuklar açacak olan bilgileri hep yüksek irşatlarınızla öğreneceğiz. Bu yüksek irşatlarınızın ilk mahsulü olan büyük eseri görüp okuyabildikten sonradır ki, karanlıkta kalan nice nice hakikatler bize de aydınlanacaktır.”

Son cümle ile o sıralarda, ancak yüz nüsha basılan “Türk Tarihinin Ana Hatları” ismindeki altı yüz sahifelik kitap ima ediliyordu. Gazi, Afet Hanım’a bakarak:

“-Ben kitabın İsmail Habib’e de gönderilmesini tembih etmiştim; dedi, demek gönderilmemiş?”

Muhatabı “Biz gönderilmiş biliyorduk, demek bir yanlışlık olacak.”

Vasıf:

“-Türk Ocağı’na bir nüsha gönderelim dedi, hem İsmail Habib okusun, hem de diğer gençler istifade etsin.”

Şef azarlar gibi cevap veriyor:

“-Nasıl olur efendim, neşredilmemiş bir kitap umumî bir müesseseye gönderilir mi? Kitabı, doğrudan doğruya ve yalnız İsmail Habib’in şahsına yollayacaksınız.”

Başkâtip Tevfik Bey meseleyi pratik olarak halletti:

“-Kendime ait nüshayı yanımda taşıyorum, onu şimdi İsmail Habib’e takdim ederim, bu suretle emri devletleri derhal infaz edilmiş olur.”

Gaziye, gösterdikleri bu iltifattan dolayı dilimin döndüğü kadar teşekkürle çalışıyorum:

“-Adana, benim için kaç defa aziz oldu. Bu beldeye sekiz sene evvel refakati devletlerinde gelmek bahtiyarlığına nail olmuşum. Şimdi vatan dâhilinde ancak yüz kişinin görebileceği böyle bir kitaba da gene bu beldede mazhar oluyorum...”

“-İyi ki, o seyahati aklıma getirdin diyor ve yüzünü cemaate çeviriyor, sekiz sene evvel burada ve galiba gene bu caddede, Antakyalı kızın nutkuna karşı. “Kırk asırlık Türk yurdu” dediğim zaman bunu fazla görenler olmuştu. Hâlbuki yeni vesikalar, işin kıdemini daha ileri götürüyor. Değil mi Vasıf Bey?”

“-Evet, Paşam, son vesikalar Antakya’nın Türklüğünü kırk beş asır ileriye uzatmaktadır!”

Bahis tekrar “Toros”un aslından Ermenilere, oradan Kafkasya’daki muhtelif kavimlere geçti:

“-İsmail Habib, öyle tek bir kıtada böyle muhtelif camialar buluşuna ne dersin?” Ne diyeyim:

“-Karadeniz’de hududumuzun sonuna kadar gittim, diyorum. Laz diye en dipte ve şerit halinde bir iki yüz binlik cemaat var. Hâlbuki biz onlar gibi dar pantolon giymiş ne kadar Karadeniz uşağı varsa, Trabzon’dan İnebolu’ya kadar hepsine Laz diyip geçiyoruz. İstanbul’da tütüncülük yapan bütün Azeri Türklerine de, başlarındaki kalpak yüzünden Acem dediğimiz gibi.

Hem anlıyorum. Laz diye, Ermeni, Gürcü diye, Abaza, Çerkez, Çeçen, filân diye öyle iki yüz binlik, yarım milyonluk, bir milyonluk küçük küçük, müstakil camialar olur mu? Bunlar şüphesiz büyük bir ırkın şark ve garbı çalkalayan heybetli meddücezirleri esnasında, o dağlık ve dalgalı araziye bıraktığı tortulardır. Coğrafyanınsarpılığı ile onlar ayrı kümeler halinde kalarak, dilleri ve âdetleri değiştiği için, kendilerini birer ayrı ırk sandılar. Hâlbuki müstakbiller hiç yavru ırk olur mu? Yavru ırklar mutlakabüyük bir ana ırka bağlıdır.”

Gazi, gözlerini bütün cemaat üzerinde gezdirerek, memnuniyetini gösteren bir eda ile:

“-Tarih görüşü böyle olur.” Dedi.

Bir saat süren bütün bu mükâlemelerden sonra odadan çıktığımız zaman sofada Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa,

sırtımı okşayarak, işin sakallığını saklayan bir eda ile tebrik ediyor:

“-Üç aylık seyahatte tarihten kimse böyle muvaffak olamadı, aferin imtihanı iyi verdin!”⁶⁶

2.5. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 26 OCAK 1933 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ

Mustafa Kemal Paşa, 26 Ocak 1933’te Adana’ya yedinci ziyaretini gerçekleştirdi.

Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’ya geleceği haberinin duyulması üzerine halk çoktan beri görmek istediği Yüce Gazi’yi karşılamak için istasyonu doldurdu.

Mustafa Kemal Paşa’yı taşıyan tren saat 18.15’te alkışlar arasında istasyona girdi. İstasyonda memur, mektepli, polis, asker ve jandarma ve halktan başka Fırka Vilayet, Kaza ve Nahiye Heyetleri, cemiyetler ve azalar da hazır bulunuyorlardı. Vali Mümtaz, Fırka Vilayet Heyeti Reisi Yusuf Ziya, Belediye Reisi Turhan Cemal ve Adana Mebusu Damar Beyler Mustafa Kemal Paşa’yı karşılamışlardır.

Meclis Reisi başkanı Kâzım Özalp da Mustafa Kemal Paşa’yı karşılamak için istasyona gelmişti. Mustafa Kemal Paşa trenden inerek Kâzım Özalp’in ve orada hazır bulunanların elini sıktı. Gazi Paşa’ya nasıl olduklarını sorduklarında Paşa, Mersin’den bugün döndüğü, Adana’yı Mersin’den güzel bulduğu, halkı çok çalışkan gördüğü cevabını verdi. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Özalp ile bir süre sohbet etti.⁶⁷

Bütün Adana halkı istasyonun içinde ve dışında Mustafa Kemal Paşa’nın geçeceği yollarda sıralanmıştı. On binlerce halkın samimi alkışları ve içten sevgi gösterileri arasında Gazi Paşa, otomobile binerek Kâzım Özalp’in kaldığı eve gitti. Burada kısa bir süre dinlendikten sonra Kâzım Özalp’le beraber Cumhuriyet Halk Fırkası’nı ziyaret etti. Cumhuriyet Halk Fırkası ve Belediye azaları Mustafa Kemal Paşa’yı bekliyorlardı. Burada yaptığı sohbet esnasında dil derleme faaliyetleri, dokuma fabrikalarının işleyişi ve su işleri hakkında görüşüp konuştu.

⁶⁶ İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin, Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayatındayken Yazılanlar*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 80-84.

⁶⁷ *Yeni Adana*, 26 Ocak 1933 Perşembe, S. 3318, s. 1.

Daha sonra otomobille “kanaryer” adını verdiği mezbahaneyi gezdi ve beğendiğini dile getirdi. Şehri dolaşarak trenlerine dönerken sokakları dolduran halk, Mustafa Kemal Paşa’yı yollarda derin saygıyla selamlıyordu. Gazi Paşa saat 16.00 da Kâzım Özalp ve kendisini uğurlamak için istasyona gelen diğer halkla vedalaşıp Mersin’e hareket etti.⁶⁸

2.6. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK’ÜN 19 KASIM 1937 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ

Mustafa Kemal Atatürk, Adana’ya düzenlediği sekizinci ziyaretini 19 Kasım 1937 tarihinde gerçekleştirdi.

Mustafa Kemal Atatürk’ü taşıyan tren Elazığ’dan hareket ederek Adana’ya geldi.⁶⁹

Ulu Önder’in geleceğini haber alan Adana halkı, büyük bayram sevincini yaşadı. Mustafa Kemal Atatürk’ün geleceği gün şafak vaktinden itibaren çoluk, çocuk, genç ihtiyar, atasını görmek için istasyon boyuna dizilmişti. Mustafa Kemal Atatürk’ün karşılama töreni yapılmamasını emretmesine rağmen on binlerce Çukurovalının heyecanı en büyük sevinçlerden daha fazla idi. Yalnız Adana’dan değil, diğer çevre illerden de bütün Çukurovalı Ulu Önderi karşılamaya gelmişti. Adana’nın kazalarından, köylerinden şehre gelen binlerce kadınlı erkekli halkın heyecanı muazzam bir manzaraydı. Her yeri bayraklarla, ışıkla donanan Adana’nın bütün çarşıları kapanmış ve mahalleleri boşalmış vaziyetteydi. Bütün Adana halkı Ata’sını görmek için seferber olmuştu. İstasyondaki vagondan şehrin öbür ucuna kadar karşılıklı bekleyen halk saat 11.40’da en büyük arzularına kavuştu.⁷⁰

Mustafa Kemal Atatürk trenden indikten sonra kendisini karşılamaya gelen Vali Hadi Baysal, Belediye Reisi Turhan Cemal Beriker ve Kumandan’ın ellerini sıktı. Dahasonra yanında bulunan Başvekil Celal Bayar, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Nafia

⁶⁸*Türk sözü*, 31 Ocak 1933 Salı, S. 2524, s. 1; 28 Ocak 1933’te çekilen Mustafa Kemal Paşa, Damar Arıkoğlu ve Kazım Özalp’in beraber bulunduğu fotoğraf için Bkz. (Ek-29).

⁶⁹*Ulus*, 19 Kasım 1937, S. 5860, s. 1.

⁷⁰*Ayın Tarihi*, Kasım 1937, s. 70-71.

Vekili Ali Çetinkaya ile birlikte şehir meydanına gelerek burada, askeri, izcileri, Adanalıları selamladıktan sonra otomobiline binerek Atatürk Parkını ziyaret etti.⁷¹

2.6.1. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Atatürk Parkını Ziyareti

Mustafa Kemal Atatürk'ün, ilk olarak ziyaret ettiği yer Atatürk Parkı olmuştur. Burada şehrin bayındırlığı hakkında Vali Hadi Baysal ve Belediye Reisi Turhan Cemal Beriker'den bilgi alarak memnuniyetini dile getirmiştir. Daha sonra Ulu Önder, parkın ortasındaki Atatürk Anıtı hakkında bilgi almıştır.

Parkın kapısından çıkarken kız lisesi talebelerinden iki Hataylı kız sevinç gözyaşları içinde Mustafa Kemal Atatürk'e buket takdim ettiler. Hataylı küçük Meliha Yurdman, Mustafa Kemal Atatürk'e duygularını ifade ederken Hatay'ın İstiklâli'nin milli tarihin ebedi ölmez eserlerinin yanında örnek teşkil edeceğini söyleyerek Yüce Ata'ya olan bağlılıklarını ve şükranlarını sunmuştur.⁷²

2.6.2. Mustafa Kemal Atatürk'ün Adana Kız Sanat Enstitüsünü Ziyareti

Mustafa Kemal Atatürk, halkın “Yaşa” , “Sağ ol” , “Var ol” başımızdan hiç ayrılma sesleri içerisinde parktan ayrılırken biraz ileride bulunan Adana Kız Sanat Enstitüsünü ziyaret etti.⁷³ Beraberinde Celâl Bayar, Ali Çetinkaya, Şükrü Kaya, Adana Valisi Tefvîk Hadi Baysal, Belediye Reisi Turhan Cemal Beriker ve Sabiha Gökçen de bulunuyordu.⁷⁴

Mustafa Kemal Atatürk, Enstitüde dinlendikten sonramüdire hanım'dan okulun kadrosu, programı hakkında bilgi alarak öğrencilerin ikramlarını kabul etti. Enstitünün dersliklerini gezerek, moda dersine katıldı.⁷⁵ Moda öğretmeni Nimet Beller'in sınıfında öğrencilerin yaptıkları işler hakkında konuştu ve öğrencilerle sohbet etti. Mustafa Kemal Atatürk ile öğrenci Sevim ve Lebibe arasında şu konuşma geçmiştir:

Mustafa Kemal Atatürk: “Ne yapıyorsunuz?”

Sevim: “Beze yapıyorum.”

⁷¹ *Türksözü*, 20 Kasım 1937 Cumartesi, S. 3986, s. 2.

⁷² *Türksözü* 20 Kasım 1937 Cumartesi, S. 3986, s. 1-2.

⁷³ *Türksözü*, 20 Kasım 1937 Cumartesi, S. 3986, s. 2.

⁷⁴ Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928–1938)*, M.E. B. , C. 2, Ankara 1991, s. 892.

⁷⁵ *Türksözü*, 20 Kasım 1937 Cumartesi, S. 3986, s. 2.

Mustafa Kemal Atatürk: “Güzel!”

Mustafa Kemal Atatürk Şapka çalışan Lebibe Seymen’e:

“Nedir bu kızım?”

Lebibe Seymen: “Şapka çalışıyorum, Efendim.”

Mustafa Kemal Atatürk: “Herhalde çalışkan bir kızımız bu.” demiştir.

Lebibe Müdür odasına girdiğinde, Mustafa Kemal Atatürk, elindeki bıçkı defterini açarak çocuk zıbını üzerinde sorular sordu ve: “Bıçkide de matematik çıkıyor karşımıza!”

Lebibe: “Evet Efendim.”

Mustafa Kemal Atatürk: “Arka yakası üzerinde nedir bu?”

Lebibe: “Beden Efendim. B 1/20 1 arka yaka.”

Mustafa Kemal Atatürk gülererek: Değişik bir konu, bu çocuklara defter tutma da öğretilmeli” demiştir.⁷⁶

Mustafa Kemal Atatürk, Enstitü’de Tarih dersine de katılmıştır. Sınıfa girdiğinde öğrenci Memduha Aktoz Asya’daki Karluklar, Terkeşler ve Uygurlar’ı anlatıyordu. Öğrenciye derse devam etmesini söyledi ve ona dersle ilgili sorular sordu.

Mustafa Kemal Atatürk, derste Tarsus civarında asırlar önce yaşamış olan bir kavmin Terkeş isminden bozularak Terses kelimesinin meydana geldiğini anlatmıştır. Öğrenciye Terses kelimesini tahtaya yazdırarak bu kelimenin nasıl Tarsus olduğunu öğrencilere anlatmıştır. Daha sonra Mustafa Kemal, öğrenciler hakkında bilgi alarak memnuniyetini dile getirdikten sonra Enstitüden ayrılmıştır.⁷⁷

Mustafa Kemal Atatürk, Enstitüden ayrıldıktan sonra şehri gezdi. Saat 13.35’de toplarla selam eşliğinde alkış ve gözyaşları arasında Mersin’e hareket etti.⁷⁸

⁷⁶Adana’da Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim, Adana Valiliği, Milli Eğitim Müdürlüğü, Adana 2004, s. 78.

⁷⁷ Mustafa Kemal Paşa’nın, Adana Kız Enstitüsü’nde iken ve Enstitü’den ayrılırken çekilen fotoğrafları için Bkz. (Ek-31), (Ek-32).

⁷⁸Adana’da Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim, s. 80.

2.7. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN 24 MAYIS 1938 TARİHLİ ADANA ZİYARETİ

Mustafa Kemal Atatürk Adana'ya son ziyaretini 24 Mayıs 1938 yılında gerçekleştirdi. Mustafa Kemal Atatürk'ün treni 24 Mayıs 1938 günü Mersin'den hareket ederek Tarsus'a geldi. Bir müddet sonra tren tekrar Tarsus'tan Adana'ya hareket etti. Saat 16.30'da Adana'ya geldi.⁷⁹ Adana'nın her taraf bayraklarla süslenmişti. Halk cadde ve meydanlarda Atasını bekliyordu. Tren, binlerce halkın sevinç çığlıkları ve alkış sesleriyle istasyona girdi. Mustafa Kemal Atatürk istasyon caddesini dolduran halkın önünden geçtikten sonra Atatürk Parkı'na gitti.⁸⁰ Atatürk Parkı'nda düzenlenen piyade ve topçu birliklerinin geçit törenini izledi.⁸¹

Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Mayıs 1938 tarihinde Adana'ya gelmesinin asıl amacı ise Hatay sorunu idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devletinin işgal edilen topraklarından birisi de Hatay bölgesi idi. Fransa ve İngiltere arasında imzalanan Sykes-Picot antlaşmasına göre Fransa amacına ulaşmıştır. 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesinin yedinci maddesini dayanarak Fransa, Hatay bölgesini işgal etmiştir.

Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde T.B.M.M. açış konuşmasında Hatay konusundaki hassasiyetini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek büyük mesele budur. Bu işin hakikatını bilenler ve Hak'kı sevenler alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlar ve tabii görürler.”⁸²

⁷⁹Yücel Özkaya, “Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 4(14), (Kasım 1994), s. 212; Gülseren Akalın, “Adana'nın Gazi'li Günleri”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s.141; Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya son gelişinde tren istasyonunda ve çeşitli yerlerde çekilen fotoğraflar için Bkz. (Ek-33, Ek-34, Ek-35).

⁸⁰Palazoğlu, Başöğretmen Atatürk (1928-1938), s. 905.

⁸¹ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s.575.

⁸² Erdem Erciyes, *Orta Doğu Denklemi Türkiye-Suriye İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 68-73.

O günlerde Hatay davası çokkritik noktada idi. Mustafa Kemal Atatürk, bu dönemde hasta idi.⁸³ Hekimler kendisi için böyle bir seyahati uygun bulmuyordu. Hekimlerin uyarılarına rağmen Mustafa Kemal Atatürk, Mersin ve Adana seyahatine çıktı.⁸⁴

Adana halkı, Hatay'ın esaretten kurtulması için Milli Mücadele davası içindeydi. Fransızların Hatay davasında tek korkusu yenilmez adam ve daima yenen kumandan Mustafa Kemal Atatürk'tü.

Mustafa Kemal Atatürk'ün tedavisi için Avrupa'dan gelen doktor Fransızdı. Doktor hastalığın ne kadar ağır olduğunu biliyordu. Bu sebeple Fransa, Mustafa Kemal Atatürk'ün mücadeleden çekileceği, davayı kazanacağı ümidindeydi.

Mustafa Kemal Atatürk ne pahasına olursa olsun millete verdiği sözü mutlaka yerine getiren Büyük Kurtarıcıydı. Hatay davasını zafere kavuşturmak için, ölümsüzlere özgü bir kuvvetteydi.

Adana'nın çok sıcak günlerinden birinde geldi. Atatürk Parkında resmigeçit törenini izledi. Hatay'ı kurtaracak ordu hazırды. Mustafa Kemal Atatürk, gerektiği an Hatay'a yürümek için kararlıydı. Resmigeçit töreni sona erdi. Yanında Salih Bozok bulunuyordu. Ulu Önder, Salih Bozok'a Adana'yı bir kez daha görmek istediğini söyledi. Şehre inerek Ulus Park'a yürüdüler. Arabasından inen Mustafa Kemal Atatürk, hasır bir koltuğa oturarak Seyhan Nehri'ni görünce, nehrin boşa akmamasını ve Adanalıların bu sudan istifade etmesi gerektiğini söyledi.⁸⁵

⁸³ Yusuf Ayhan, *Çukurova Albümü*, 50 Yıl İçin, Kemal Matbaası, Adana 1973, s. 6.

⁸⁴ Hamza Eroğlu, *Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği*, Savaş Yayınevi, Ankara 2008, s. 292.

⁸⁵ Ayhan, s. 6.

SONUÇ

Bağımsızlık Mücadelesini yürüten, laik, demokratik cumhuriyetin kurucusu olan Türkiye'nin, Türk ulusunun bağımsız devletler seviyesine erişmesine tek önder Atatürk'tür. Atatürk, gerek Milli Mücadele sırasında gerekse inkılâp hareketlerinin gerçekleşip kökleşmesinde milletin içinde yer alıp halkın, birlik ve beraberlik içinde aynı duygu ve azim ile bağımsızlık mücadelesi vermesine öncülük etmiş ardından bağımsız hür bir toplum yaratarak milletini çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmıştır.

Atatürk, inkılâpları hayata geçirme konusunda sık sık yurtiçi gezilerine çıkmıştır. Halkı ile doğrudan görüşmüş, onların inkılâplar hakkında fikirlerini öğrenip sıkıntılarını dinlemiştir.

Atatürk'ün gezileri sırasında Türk Milleti ona sevgi ve bağlılığını coşku ve sevinç tezahürleriyle göstermiştir.

Atatürk'ün Adana'ya gelişi Adana halkını sevinç gözyaşlarına boğmuştur. Halk, Atasını tren istasyonunda karşılamış gittiği her yerde ona olan sevgi ve duygularını gösterme imkânı bulmuştur.

Atatürk Adana'yı dokuz kez ziyaret etmiştir. 1918 yılında Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak Adana'ya atanmıştır. 1923 yılında ise Latife hanım'la evlenmiş ve eşini de yanına alarak seyahate çıkmıştır. Adana'da Türk Ocağı, Kolordu, Ulu Cami, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sanayi Mektebi, Hastane, Öğretmen okulunu ziyaret etmiş, Türk Ocağında çiftçi ve esnaflarla sohbetlerde bulunmuştur. 17–20 Ocak 1925 tarihlerindeki ziyaretlerinde ise Türk Ocağı, Memleket Hastanesi, Ziraat Mektebi, Kışla, Lise, Kız ve Erkek Muallim Mekteplerini ziyaret etmiştir.

1926 yılı ziyaretinde ise Valilik, Belediye, Parti, TürkOcağı'na uğramıştır. 1931 yılında Türk Ocağı'nda nutuk'la halka hitapetmiştir. 1933 yılı ziyaretinde ise Cumhuriyet Halk Fırkası, Kanara mezbahanesi'ni ziyaret etmiştir. 1937 yılında Kız Sanat Enstitüsü'nde moda ve tarih derslerine katılmıştır. 1938 yılı son gelişidir. Bu gelişi ise Hatay mücadelesi amacıyla olmuştur. Atatürk'ün Adana ziyaretleri kalıcı izler bırakmıştır. Adana halkı Atasına bir ömür boyu minnet duyacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Babalık

Hâkimiyet-i Milliye

Türksözü

Ulus

Yeni Adana

Cumhuriyet

Dergiler

T.İ.T.E. Dergisi

Cumhuriyet Giden Yolda Adana 1918'den 1998'e, Yeni Adana Gazetesi Yayını

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Telif Eserler

Kitaplar

Adana İl yillığı 1991, Kemal Matbaası, Adana 1991.

Adana'da Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim, Adana Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü, Adana 2004.

Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım*, Birinci Büyük Millet Meclisi Milletvekili, İstanbul 1961.

Atatürk ve Adana, Adana Büyükşehir Belediyesi, Altınkoza Kültür Sanat Etkinlikleri, Adana 2005.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 15, Kaynak Yayınları, Şubat 2005.

Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S. 37, Ankara 1990.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

Ayhan, Yusuf, *Çukurova Albümü*, 50 Yıl İçin, Kemal Matbaası, Adana 1973.

Ayhan, Yusuf, *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, İpek Matbaası, Adana 1963.

Aydın Tarihi, Kasım 1937.

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, Yayın No:115, Tarih/Kültür Dizisi:15, İstanbul 2000, 44-45.

Cumhuriyete Giden Yolda Adana 1918'den 1998'e, Yeni Adana Gazetesi Yayını, Ekim 1998, 44-70.

Eroğlu, Hamza, *Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği*, Savaş Yayınevi, Ankara 2008.

Erciyes, Erdem, *Orta Doğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, 68-73.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, E. U. Basımevi, Yıl: 8, S. 27, Ankara 1959.

İğdemir, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı 1881-1918*, T.T.K. Yayınları, C. 1, Ankara 1988.

Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Ökte, Ertuğrul Zekai, *Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1931)*, Tarihi Araştırmalar Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi, C. I, İstanbul 2000.

Önder, Mehmet, *Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1993.

Önder, Mehmet, *Atatürk'le Adım Adım Türkiye*, Kültür Ofset Araştırma Yayınları:1, Ankara 1984.

Önder, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975.

Palazoğlu, Ahmet Bekir, *Atatürk'ün Okul Gezileri*, M.E.B., Ankara 1999.

Palazoğlu, Ahmet Bekir, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, M.E.B., C. 2, Ankara 1991.

Sanders, Limon Von, *Türkiye de Beş Yıl*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1999, 110-111.

Sevük, İsmail Habib, *Atatürk İçin, Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayatındayken Yazılanlar*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

Sevük, İsmail Habib, *O Zamanlar 19210-1923*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.

Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1972.

Toros, Taha, *Atatürk'ün Adana Seyahatleri*, (2.Baskı), Adana Büyükşehir Belediyesi Altın Koza Yayınları 32 Ulusoy Matbaacılık, Adana 2006.

Ürgenç, Orhan, *10 Kasım 1918'den 5 Ocak 1922'ye Kurtuluşa Giden Yol*, Ulusoy Ofset, Adana 2009.

Yaycıoğlu, Necat, *Atatürk ve Çukurova*, Kemal Matbaası, Adana 1996.

Makaleler

Akalın, Gülseren, “Adana’nın Gazi’li Günleri”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, 137-141.

Özkaya, Yücel, “Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 4(14), (Kasım 1994), 185-212.

EKLER

Ek 2. Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 ve 1925 Yıllarındaki Ziyareti Sırasında Misafir Olarak Kaldığı Suphi Paşa'nın Konağı

Ek 3. Suphi Paşa Konağı (Şu Andaki Atatürk Müzesi)

Ek 4. Suphi Paşa Konağı'nın Günümüzdeki Restore Edilmiş Hali

Ek 5. Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Komutanı İken Yaverleri İle Birlikte

Ek 6. Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1918 Günü Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı Görevini Liman VonSanders'den Devraldığı Aynı Gün Liman VonSanders'i Adana İstasyonundan Yolcu Ederken

Ek 7. 15 Mart 1923'te Adana'yı Ziyaret Eden Mustafa Kemal Paşa ve Yeni Evlendiği Eşi Latife Hanım'ı Yenice (Tarsus) İstasyonu'nda Karşılayan Adanalılar

Ek 8. 15 Mart 1923'te Adana'yı Ziyaret Eden Mustafa Kemal Paşa'yı Karşılayanlar Arasında Fransızlar da Vardı

Ek 9. Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım 17 Mart 1923 Günü Tarsus İstasyonu'nda Karşılayanlar Arasında Arap Liderlerinden Şeyh Sinûsi de Bulunmaktadır

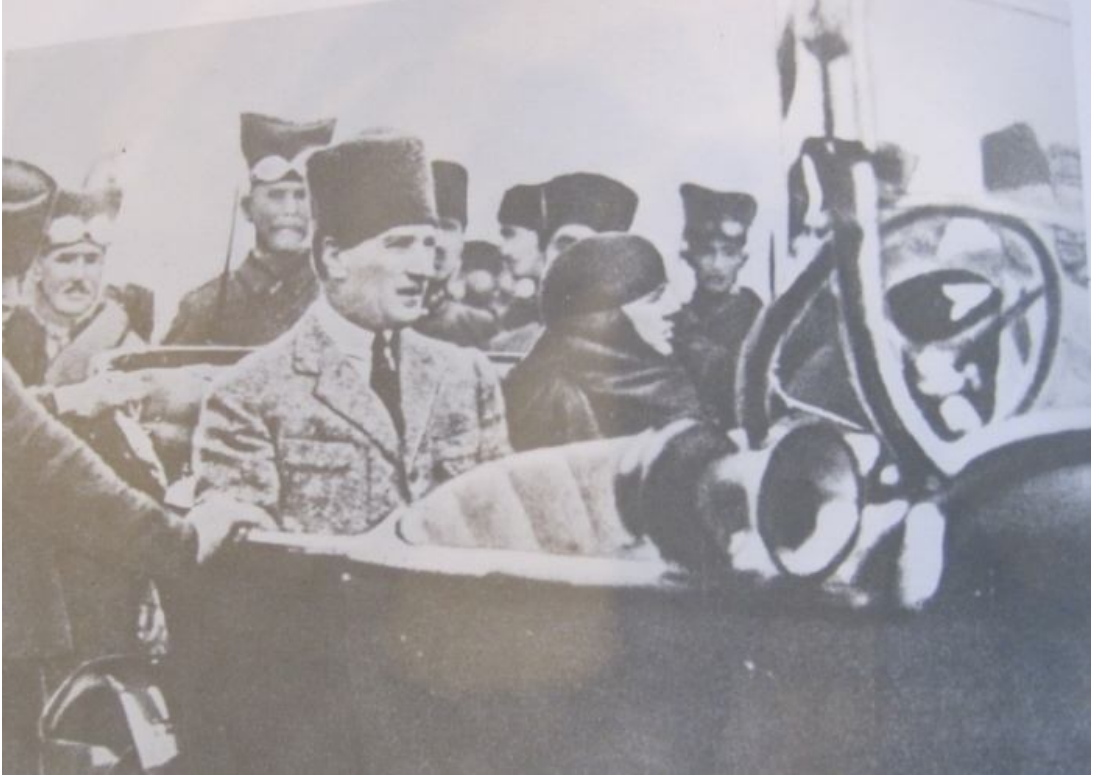
Ek 10. 15 Mart 1923'te Adana'yı Ziyaret Edecek Olan Mustafa Kemal Paşa İçin Kuruköprü'de Hazırlanmış Bir Zafer Takı Üzerinde “Adana Halkı, Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini Görmekten Bahtiyardır” Yazısı

Ek 11. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'yı 3. Ziyaretinde Yeni Adana Gazetesi Muhabiri Ferit Celal Bey, Yüce Önderle Söyleşiyor (16 Mart 1923)

Ek 13. 15 Mart 1923 Günü Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'yı Ziyaretinde, Binerek Hükümet Konağına Geldiği Sırada Otomobildeyken Çekilmiş Bir Fotoğraf

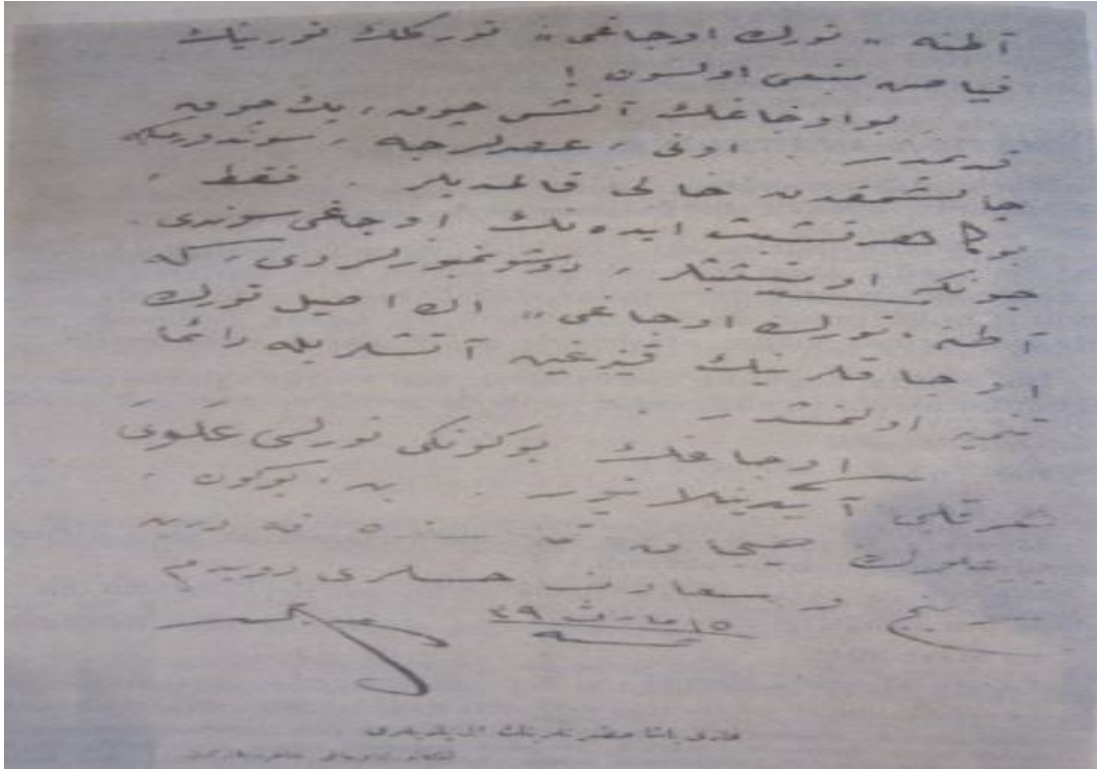
Ek 14. 15 Mart 1923 Günü Mustafa Kemal Paşa, Adana Hükümet Konağı'na Girerken Eşi Latife Hanım ve Dönemin Belediye Başkanı Ali Münif Yeğenağa İle Birlikte

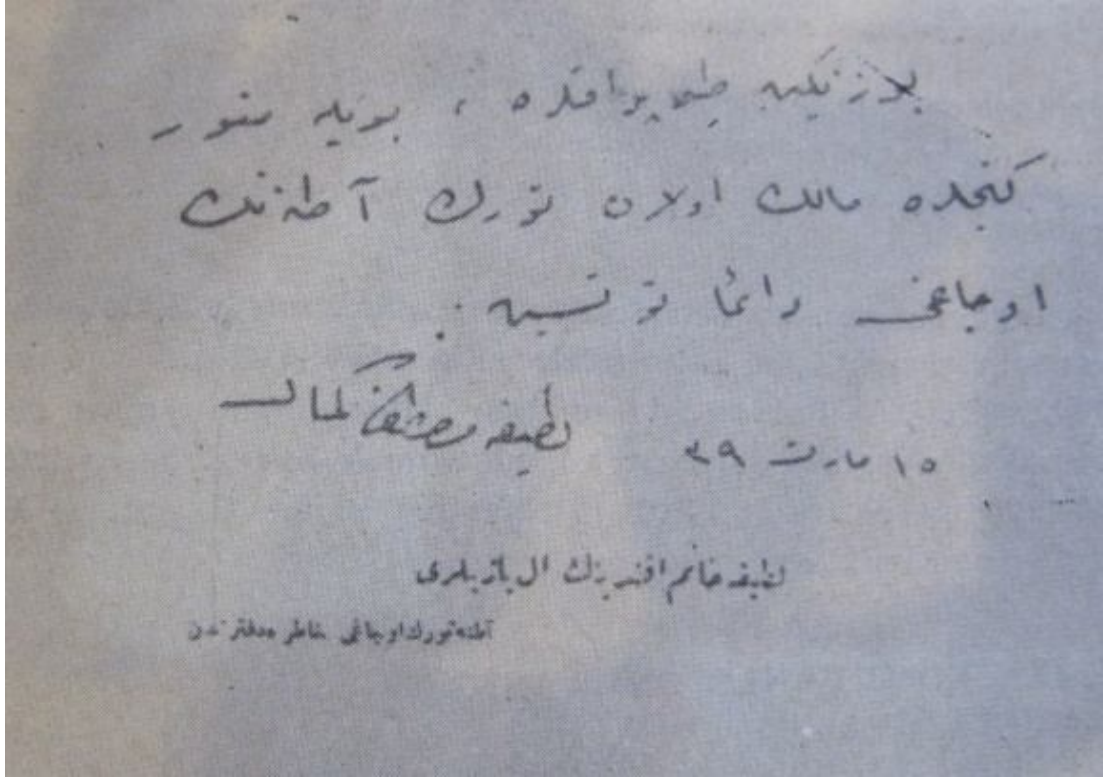
Ek 15. 15 Mart 1923 Günü Saat 16.00'da Mustafa Kemal Paşa, Adana Türk Ocağı Gençlerinin Tertiplediği Çay Ziyafetinden Çıkarken

Ek 16. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya İlk Ziyareti Sırasında Türk Ocağı Hatıra Defterine Yazdıkları

Ek 17. Mustafa Kemal Paşa ve Eşi Latife Hanım'ın Türk Ocağı Hatıra Defterine Yazdıkları

Ek 18. 16 Mart 1923 Günü Mustafa Kemal Paşa ve Eşi Latife Hanım, Adana Kolordu Binasından Çıkarken

Ek 19. Mustafa Kemal Paşa, Ulu Camiden Ayrılırken

Ek 20. Mustafa Kemal Paşa, Ulu Cami Yanında Sanayi Mektebini Ziyaret Ederken

Ek 21. Mustafa Kemal Paşa ve Beraberindekilerin, İzçilerin Yemin Törenini İzlerken

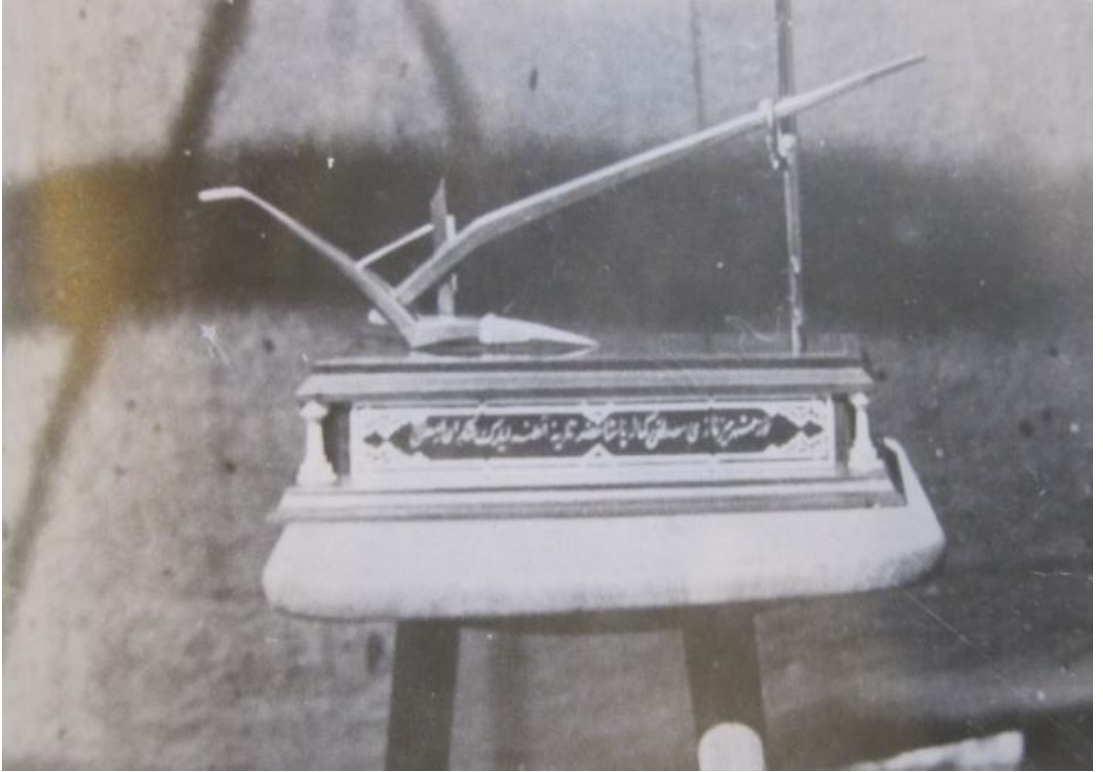
Ek 22. Mustafa Kemal Paşa, İzçilere Kendi Elleriyle Diplomalarını Dağıtırken

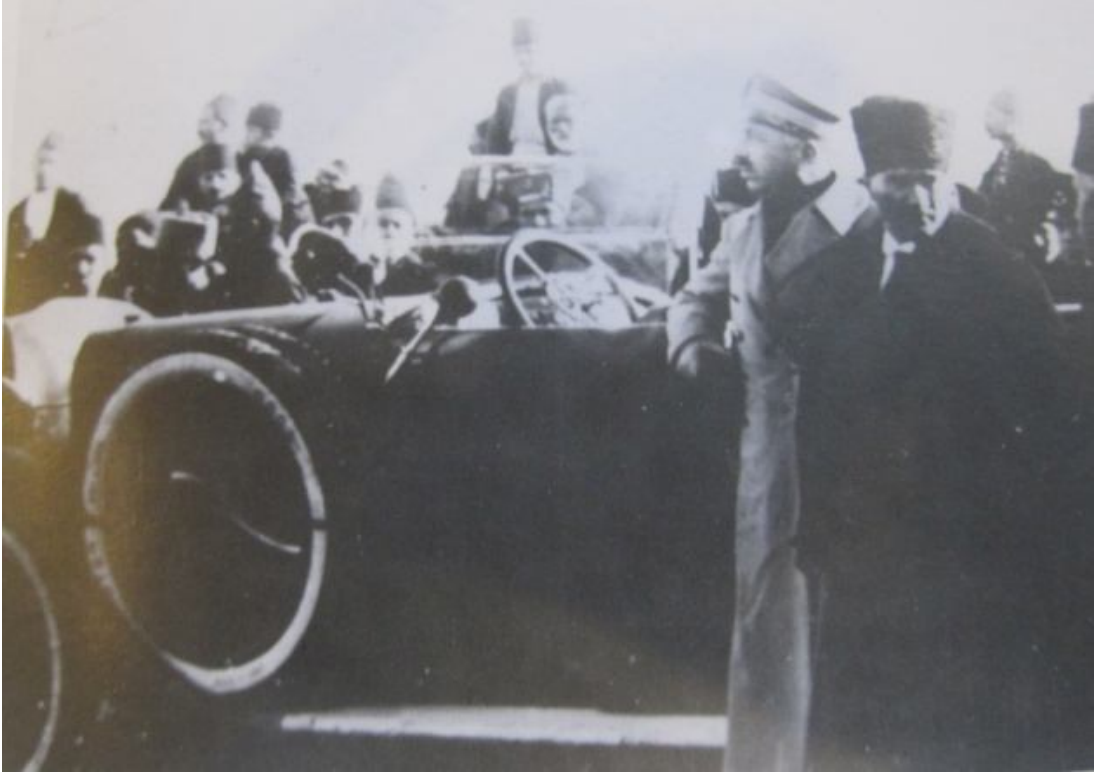
Ek 23. Mustafa Kemal Paşa'nın Kız Öğretmen Okulu'nu Ziyareti

Ek 24. Çiftçiler Birliği Derneğinin, Mustafa Kemal Paşa'ya Hediye Ettiği Altından Yapılmış Minyatür Bir Saban

Ek 25. Mustafa Kemal Paşa'nın, 17 Ocak 1925 Günü Adana'ya Geldiği Sırada

Ek 26. Mustafa Kemal Paşa, Adana'da Zirai Alet Sergisini İzliyor

Ek 27. 20 Ocak 1925 Günü Adana'da Şehir Meclisi'nin Oy Birliği İle Verdiği Kararla Mustafa Kemal Paşa, Adana Hemşerisi Seçiliyor

Ek 28. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana İstasyonu'nda Karşılması (16 Şubat 1931)

Ek 29. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ocak 1933 Günü Adana'da Kazım Özalp ve Damar Arıkoğlu İle Beraber

Ek 30. Mustafa Kemal Paşa, Misafir Kaldığı Fahri Uğurlunun Evinden Çıkarken (28 Ocak 1933)

Ek 31. Mustafa Kemal Paşa, Adana Kız Enstitüsü'nden Ayrılırken

Ek 32. Mustafa Kemal Paşa, Adana Kız Enstitüsü'nde Öğrencilerin El İşleriyle İlgileniyor (19 Kasım 1937)

Ek 33. Adana'da Trenden İndiği Sırada (24 Mayıs 1938)

Ek 34. Mustafa Kemal Paşa'nın Son Gelişinde Adana'da Çektirdiği Bir Fotoğraf (24 Mayıs 1938)

Ek 35. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana Belediye Parkı'nda Adana'ya Son Bakışı (24 Mayıs 1938)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	Pınar KAŞ
Doğum Yeri ve Tarihi	Osmaniye/1980
EĞİTİM DURUMU	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Bildiği Yabancı Dil	İngilizce
Bilimsel Faaliyetler	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İLETİŞİM	
E- Posta	Pkas@windowslive.com
Tarih	